

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Фінансово-економічний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему:

«Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні»

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Здобувачка IV курсу
групи 21.04

_____ Качанівська Вікторія Олександрівна
(підпис)

Науковий керівник

_____ к.е.н., доцент Богріновцева Л.М.
(підпис)

Робота допущена до захисту _____ д.е.н., професор Бондарук Т.Г.
(підпис)

Київ 2025

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ

Освітній ступінь – *бакалавр*

Галузь знань – *07 «Управління та адміністрування»*

Спеціальність – *072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»*

Освітньо-професійна програма – *«Фінанси, банківська справа та страхування»*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
д.е.н., проф. Т.Г. Бондарук

«24» жовтня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу бакалавра
Качанівській Вікторії Олександрівні

1. Тема роботи: Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні
керівник роботи: к.е.н., доцент Богріновцева Л.М.
затверджена наказом по Академії від «24» жовтня 2024 р. № 411
2. Термін здачі студентом закінченої роботи 5 червня 2025 р.
3. Вихідні дані роботи: закони та нормативно-правові акти, що регулюють сферу соціального захисту населення в Україні, офіційні публікації і матеріали Пенсійного фонду України, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні, інтернет-ресурси.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить зробити):
 - 1) теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення;
 - 2) аналіз системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні;
 - 3) проблеми та перспективи розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.
5. Перелік графічного матеріалу: схеми, діаграми, таблиці.
6. Дата видачі завдання 24 жовтня 2024 р.

Керівник _____
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис)

Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Затвердження теми і наукового керівника кваліфікаційної роботи бакалавра на засіданні кафедри	24.10.2024	Виконано
2.	Опрацювання першоджерел по темі роботи	01.11.2024	Виконано
3.	Розробка плану роботи, методики та інструментарію досліджень	15.11.2024	Виконано
4.	Проведення економічних досліджень та їх аналіз	06.12.2024	Виконано
5.	Написання вступу до роботи	26.12.2024	Виконано
6.	Написання першого розділу роботи	24.01.2025	Виконано
7.	Написання другого розділу роботи	28.02.2025	Виконано
8.	Написання третього розділу роботи	28.03.2025	Виконано
9.	Написання висновків та пропозицій, оформлення роботи	25.04.2025	Виконано
10.	Подача першого варіанту роботи на кафедру	02.05.2025	Виконано
11.	Доопрацювання роботи згідно з зауваженнями керівника	23.05.2025	Виконано
12.	Попередній захист роботи	03.06.2025	Виконано

Студент _____ Качанівська В.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ к.е.н., доцент Богріновцева Л.М.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	8
1.1. Сутність, значення та роль соціального захисту населення в економічній системі держави.....	8
1.2. Особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення....	17
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	23
2.1. Оцінка сучасного стану фінансування соціального захисту населення в Україні.....	23
2.2. Аналіз ефективності фінансування соціального захисту населення в Україні.....	33
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	48
3.1. Проблеми фінансування соціального захисту в Україні викликані війною.....	48
3.2. Перспективи розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.....	54
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальний захист населення є одним із ключових елементів забезпечення соціальної стабільності та розвитку суспільства в сучасних умовах. Він представляє собою багатогранну систему заходів, що спрямовані на підтримку вразливих верств населення, захист громадян від соціальних ризиків та забезпечення гідного рівня життя.

Дослідження соціального захисту та його фінансування в Україні сьогодні набуло особливої актуальності. Російське повномасштабне вторгнення, яке почалося 24 лютого 2022 року, спричинило значні соціальні, економічні та фінансові виклики, що значно збільшило потребу у соціальному захисті. Війна не лише погіршила становище літніх людей та вразливих категорій населення, вона також спричинила масове переміщення населення, руйнування житла та інфраструктури, що призвело до зростання бідності та безробіття.

Також воєнні дії, що тривають і зараз, негативно вплинули на стан фінансування соціального захисту в Україні, оскільки державі вимушено довелося переорієнтувати пріоритетність видатків на оборону, що спричинило дефіцит бюджетних ресурсів. Водночас попри складнощі Україна адаптує фінансування соціального захисту до нових потреб, але також зростає його залежність від міжнародної фінансової допомоги, яка на сьогодні є критично важливою для підтримки системи соціального захисту в Україні.

Таким чином, актуальність наведеного дослідження зумовлена необхідністю проаналізувати, як фінансування системи соціального захисту адаптується до умов війни, виявити слабкі місця існуючої системи та надати рекомендації для її вдосконалення.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. В Україні проблематику соціального захисту населення досліджувало широке коло науковців, серед яких Л. Баранник, М. Головатий, С. Горянська, О. Жук, О. Кириленко, Е. Лібанова, Г. Лопушняк, М. Мальований, А. Шевчук, С. Юрій, А. Ягодка та інші. Водночас

питання соціального захисту залишається гостро актуальною для нашого суспільства, враховуючи вплив пандемії коронавірусу нового типу у 2020 році, а потім повномасштабне російське вторгнення, що розпочалося у лютому 2022 року.

Метою роботи є дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні та визначення, на цій основі, напрямів удосконалення вітчизняної практики фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Для досягнення поставленої мети поставлені наступні **завдання**:

- дослідити сутність, значення та роль соціального захисту населення в економічній системі держави;
- визначити особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення;
- оцінити сучасний стан фінансування соціального захисту населення в Україні;
- проаналізувати ефективність фінансування соціального захисту населення в Україні;
- охарактеризувати проблеми фінансування соціального захисту в Україні викликані війною;
- визначити перспективи розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у процесі функціонування системи соціального захисту населення.

Предмет дослідження – фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення теоретичних і прикладних завдань використовувалися загальнонаукові методи дослідження, включаючи методи системного аналізу і синтезу, індуктивний і дедуктивний методи пізнання, моделювання, метод класифікацій, системний, функціональний і процесний підходи до управління. Для розкриття концептуальних аспектів розвитку та

функціонування системи соціального захисту в Україні, змісту основних понять, використовувалися методи термінологічного аналізу, порівняльного аналізу, узагальнення, класифікації. Для аналізу діючої практики фінансування соціального захисту населення та перспектив його розвитку у повоєнний час використовувалися методи кореляційно-регресійного аналізу, узагальнень, експертних оцінок, спостереження.

Практичне значення. Практична значущість дослідження полягає у розробці організаційно-методичних і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 58 найменувань, та 1 додатку. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок, містить 11 таблиць і 18 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність, значення та роль соціального захисту населення в економічній системі держави

Соціальний захист (соціальне забезпечення) за своєю суттю є системою суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від різноманітних соціальних ризиків, серед яких хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасні випадки на виробництві та інші передбачені законодавством обставини.

Концепція соціального захисту є широким поняттям, що охоплює комплекс інструментів і механізмів, які забезпечують підтримку громадян у складних життєвих ситуаціях та попереджають виникнення соціальних проблем. Така система виступає своєрідним запобіжником проти соціальної нестабільності та напруження в суспільстві, яке може виникати через майнову, етнічну, релігійну чи іншу нерівність.

Соціальний захист населення не обмежується лише матеріальною допомогою, а включає цілий спектр заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, рівності можливостей та доступу до основних соціальних благ.

У сучасному розумінні соціальний захист охоплює кілька ключових сфер, кожна з яких відіграє важливу роль у забезпеченні соціальної стабільності – рис. 1.1.

Цілісність системи соціального захисту передбачає взаємодію різних механізмів та інструментів, які в комплексі забезпечують соціальну безпеку населення та протидіють виникненню негативних соціальних явищ.

Значення соціального захисту населення важко переоцінити, оскільки він виконує ряд критично важливих функцій для суспільства в цілому.

Рис. 1.1. Ключові сфери соціального захисту

Джерело: побудовано автором за даними [57]

Перш за все, система соціального захисту спрямована на забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму. Це фундаментальний принцип, який дозволяє запобігти крайнім формам бідності та соціального виключення для найбільш вразливих груп. Реабілітаційна функція соціального захисту покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ, тоді як превентивна функція спрямована на запобігання їх виникненню.

Соціальний захист сприяє формуванню соціальної справедливості та солідарності в суспільстві, що є основою для соціальної стабільності та згуртованості. В умовах непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха, війни, система соціального захисту забезпечує компенсаційні механізми, які дозволяють постраждалим групам населення відновитися та повернутися до нормального життя. Крім того,

ефективна система соціального захисту виступає важливим інструментом для подолання соціальної нерівності, що може негативно впливати на стабільність суспільства та його подальший розвиток.

Особливого значення соціальний захист набуває в умовах соціально-економічних трансформацій та криз, коли населення стикається з новими викликами та ризиками. У таких обставинах система соціального захисту виступає своєрідним стабілізатором, який дозволяє пом'якшити негативні наслідки перетворень та забезпечити мінімальні соціальні гарантії для громадян. Це, у свою чергу, сприяє збереженню людського потенціалу та запобігає деградації соціальної сфери суспільства.

Роль соціального захисту в економічній системі держави є багатоаспектною та виходить далеко за межі просто гуманітарної функції. У сучасних економічних моделях соціальний захист виступає не лише як механізм подолання негативних наслідків ринкової економіки, але й як активний інструмент економічної політики. Ефективна система соціального захисту сприяє підвищенню якості людського капіталу, що є ключовим фактором економічного зростання в умовах формування інноваційної економіки. Забезпечуючи соціальну стабільність, така система створює сприятливі умови для економічного розвитку та залучення інвестицій.

Державний вплив у системі соціального захисту має включати такі важливі напрями, як запобігання кризовим явищам в економіці та досягнення стабілізації соціально-економічного стану країни, регулювання економіки шляхом посилення контролю за цінами, удосконалення оподаткування та спрямування інвестицій у промисловість. Не менш важливим є поліпшення використання створеного економічного потенціалу країни, сировинних, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також впровадження прогресивних технологій. Ці заходи створюють економічну основу для реалізації соціальних програм та забезпечення гідного рівня життя населення.

Соціальний захист також відіграє важливу роль у формуванні сукупного попиту в економіці. Соціальні виплати, допомоги та пенсії збільшують

купівельну спроможність населення, що стимулює споживання та, відповідно, виробництво товарів і послуг. У періоди економічних спадів система соціального захисту працює як автоматичний стабілізатор, підтримуючи певний рівень споживання та запобігаючи глибокій рецесії. Крім того, соціальний захист сприяє зниженню рівня безробіття та збільшенню доходів населення країни, що також є важливими факторами економічного зростання.

Соціальний захист населення виконує комплекс функцій, які забезпечують соціальну стабільність, підтримку вразливих категорій населення та сприяють сталому розвитку суспільства. Перелічимо їх та унаочнимо на рис. 1.2.

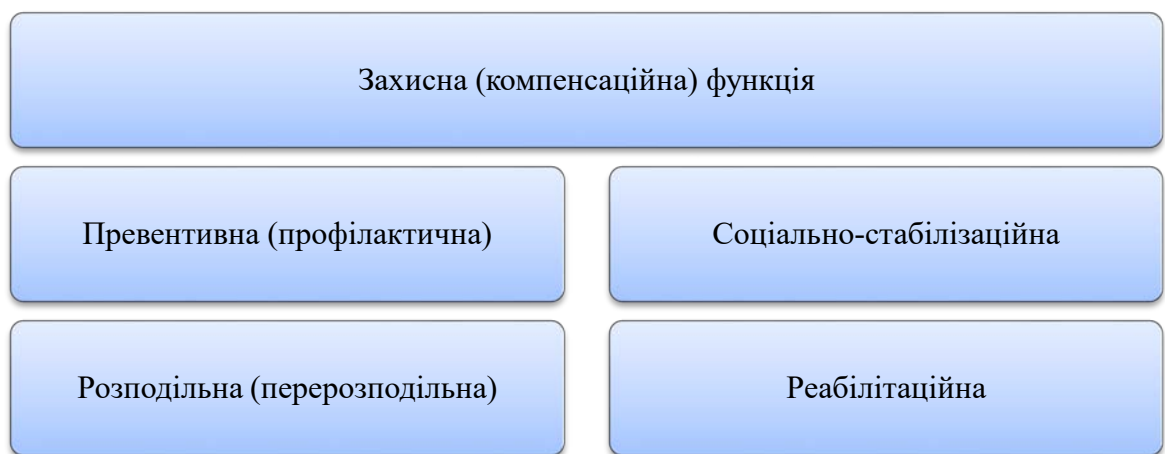

Рис. 1.2. Основні функції соціального захисту

Джерело: побудовано автором за даними [21, с. 24]

Захисна (компенсаційна) функція соціального захисту полягає у зменшенні негативних наслідків бідності та соціальних ризиків шляхом надання адресної матеріальної допомоги, соціальних виплат, пенсій, допомоги по безробіттю, субсидій тощо. Вона спрямована на підтримку осіб, які втратили працездатність, втратили роботу, опинилися у складних життєвих обставинах (хвороба, інвалідність, старість). Завдяки цій функції держава гарантує мінімальний рівень життя, що запобігає соціальному виключенню та гострій бідності.

Наведена функція є базовою, особливо важливою в умовах економічних криз або воєнних дій, коли збільшується кількість вразливих груп. Водночас вона

часто покриває лише симптоми соціальних проблем, не усуваючи їх першопричини.

Превентивна (профілактична) функція спрямована на запобігання виникненню соціальних проблем і бідності через створення умов для соціального страхування, зайнятості, підвищення рівня життя, доступу до медичної допомоги, освіти та соціальних послуг. Вона включає заходи, що підтримують працездатне населення, стимулюють продуктивну зайнятість і соціальну інтеграцію.

Превентивна функція є стратегічною, оскільки сприяє довгостроковій стабільності та зниженню навантаження на систему соціального захисту. Однак у перехідних економіках, таких як в Україні, її реалізація часто ускладнена через обмежені ресурси та нестабільність ринку праці.

Соціально-стабілізаційна функція полягає у забезпеченні соціальної стабільності в суспільстві через регулювання соціальних відносин, зменшення соціальної напруги, підтримку соціальної згуртованості та справедливості. Вона включає заходи, спрямовані на захист від дискримінації, забезпечення рівних прав і можливостей, підтримку миру і громадського порядку.

Дана функція важлива для збереження суспільного миру і довіри до державних інститутів. Вона особливо актуальна в умовах соціальних криз, конфліктів або війни, коли ризик соціального розколу зростає.

Реабілітаційна функція соціального захисту полягає у відновленні життєвих можливостей осіб, що постраждали від соціальних ризиків, через надання медичної, психологічної, соціальної допомоги, професійної реабілітації та адаптації. Ця функція спрямована на повернення людей до активного життя і праці.

Реабілітаційна функція є важливою для інтеграції осіб з інвалідністю, ветеранів, постраждалих від війни та надзвичайних ситуацій. Вона підвищує якість життя та зменшує залежність від соціальних виплат.

Розподільна (перерозподільна) функція соціального захисту полягає у тому, що через систему соціального захисту держава здійснює перерозподіл

доходів і ресурсів на користь соціально вразливих груп, що сприяє зменшенню соціальної нерівності і забезпеченню соціальної справедливості.

Ця функція підтримує соціальну рівновагу і стабільність у суспільстві, але потребує ефективного управління і прозорості, щоб уникнути зловживань і неефективного використання ресурсів [9].

Таким чином, функції соціального захисту є взаємодоповнюючими і формують комплексний механізм підтримки населення. Захисна функція забезпечує негайну підтримку вразливих категорій, превентивна створює умови для запобігання соціальним ризикам, а соціально-стабілізаційна і реабілітаційна функції сприяють довгостроковій стабільності і інтеграції громадян у суспільне життя. Розподільна функція забезпечує соціальну справедливість через перерозподіл ресурсів.

В Україні, особливо в умовах сучасних викликів, зокрема російської агресії, реалізація цих функцій набуває особливого значення. Важливо не лише надавати адресну допомогу, а й розвивати превентивні та реабілітаційні механізми, впроваджувати інноваційні підходи для підвищення ефективності соціального захисту та забезпечення соціальної згуртованості.

Держава відіграє ключову роль у формуванні та реалізації ефективної системи соціального захисту населення через такі основні напрями діяльності:

- нормативно-правове регулювання;
- фінансування та ресурсне забезпечення;
- адміністративне управління.

У сфері нормативно-правового регулювання держава розробляє та ухвалює необхідні законодавчі акти, що визначають принципи, механізми та гарантії соціального захисту, забезпечуючи єдині стандарти та підходи до надання соціальної допомоги й обслуговування. Фінансування соціальних програм, виплата соціальних допомог та пенсій, утримання закладів соціальної сфери здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, що є одним із ключових аспектів забезпечення дієвості системи соціального захисту (рис. 1.3).

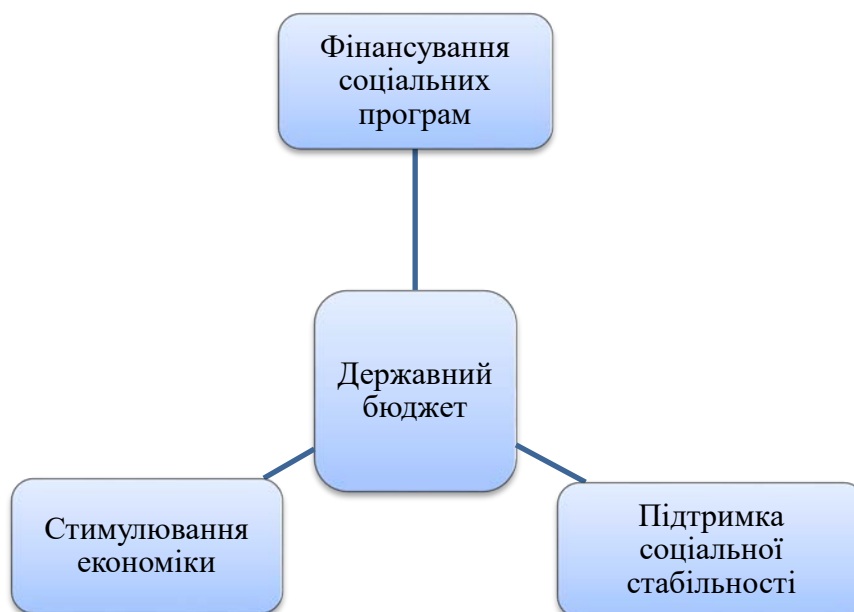

Рис. 1.3. Роль соціального захисту в економічній системі держави

Джерело: побудовано автором за даними [9]

Важливим напрямом розвитку системи соціального захисту є вдосконалення механізмів соціального страхування, яке є однією з основних складових системи соціального захисту в Україні. Розвиток цієї складової передбачає впровадження нових моделей страхування, розширення переліку страхових випадків та підвищення рівня страхових виплат.

Сучасні тенденції розвитку системи соціального захисту населення характеризуються впровадженням інноваційних підходів та адаптацією до нових соціально-економічних викликів, коли традиційні механізми не завжди ефективно вирішують складні соціальні проблеми..

Один із ключових напрямів – розвиток цифровізації як основи глобальної конкуренції для досягнення лідерських позицій та створення кращих умов життя людей і ведення бізнесу. Цифрові технології дозволяють підвищити ефективність системи соціального захисту, спростити доступ громадян до соціальних послуг та забезпечити більш точне таргетування соціальної допомоги.

В Україні найпоширенішими серед інноваційних практик у сфері соціальної роботи є кейс-менеджмент та інтегровані соціальні служби. Ці практики довели свою результативність і гнучкість у вирішенні конкретних соціальних проблем, а тому в найближчому майбутньому очікується розширення можливостей їх застосування, зокрема, в умовах новостворених територіальних громад.

Кейс-менеджмент передбачає індивідуальний підхід до вирішення соціальних проблем конкретних осіб та сімей, що дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси та досягати кращих результатів. Інтегровані соціальні служби забезпечують комплексний підхід до надання соціальних послуг, об'єднуючи різні види допомоги та підтримки в рамках однієї структури. Такий підхід дозволяє уникнути фрагментації соціальних послуг та забезпечити більш ефективну допомогу вразливим категоріям населення.

Інноваційні практики соціальної роботи формуються відповідно до алгоритму, який охоплює всі етапи від виявлення потреби у такій практиці до початку її функціонування. Цей підхід дозволяє забезпечити відповідність інноваційних практик реальним потребам суспільства та максимальну ефективність їх впровадження. Інновації в системі соціального захисту також включають впровадження нових методів та форм роботи з різними категоріями населення, використання інформаційних технологій та розвиток соціального підприємництва як додаткового ресурсу для вирішення соціальних проблем.

В умовах російської агресії система соціального захисту в Україні стикається з безпрецедентними викликами, які вимагають нових підходів та рішень. Військові дії призвели до появи нових вразливих категорій населення, таких як внутрішньо переміщені особи, ветерани бойових дій, родини загиблих військовослужбовців, що потребують специфічних форм соціального захисту та підтримки. Крім того, значна частина населення опинилася в складних життєвих обставинах через втрату роботи, житла, майна або здоров'я внаслідок військових дій [3, с. 116].

За таких умов система соціального захисту має адаптуватися до нових реалій, розширюючи спектр соціальних послуг та форм підтримки, а також удосконалюючи механізми їх надання. Особливого значення набуває розвиток регіонального соціально-економічного потенціалу, здатного вирішувати не тільки поточні, а й перспективні соціально-економічні проблеми. Це дозволяє забезпечити більш ефективну відповідь на локальні соціальні проблеми та краще адаптуватися до специфічних потреб різних регіонів, особливо тих, які найбільше постраждали від агресії.

У даному контексті саме такі гнучкі та адаптивні механізми соціального захисту можуть забезпечити найбільш ефективну відповідь на нові соціальні виклики, з якими стикається українське суспільство.

Результати проведеного дослідження представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Соціальний захист населення в економічній системі держави

Аспект	Характеристика
Сутність соціального захисту	Комплекс заходів держави, спрямованих на підтримку населення у випадках соціальних ризиків (хвороба, безробіття, старість, інвалідність тощо), забезпечення соціальної справедливості та рівності можливостей.
Значення для суспільства	Забезпечення мінімального рівня життя, подолання бідності, соціальна стабільність, формування соціальної згуртованості, запобігання соціальним конфліктам, підтримка вразливих категорій населення.
Роль в економічній системі	Підтримка сукупного попиту через соціальні виплати, стимулювання економічного зростання, підвищення якості людського капіталу, автоматичний стабілізатор економіки, зниження безробіття, регулювання соціально-економічних процесів.
Сучасні напрями розвитку	Впровадження цифрових технологій, розвиток соціального страхування, інноваційні практики соціальної роботи (кейс-менеджмент, інтегровані служби), удосконалення нормативно-правової бази та фінансування.
Особливості в Україні під час війни	Поява нових вразливих категорій (ВПО, ветерани, родини загиблих), розширення спектру соціальних послуг, розвиток регіонального потенціалу, впровадження інноваційних підходів для адаптації до воєнних реалій, забезпечення національної стійкості.

Джерело: складено автором за даними [35]

Таким чином, соціальний захист населення є невід’ємною складовою економічної системи держави, що забезпечує не лише соціальну стабільність, але

й створює передумови для сталого економічного розвитку. Ефективна система соціального захисту сприяє формуванню якісного людського капіталу, підвищенню рівня життя населення та забезпеченню соціальної справедливості. В умовах сучасних соціально-економічних викликів особливого значення набуває вдосконалення механізмів соціального захисту, впровадження інноваційних практик та забезпечення ефективної взаємодії між різними елементами системи.

В Україні, яка стикається з безпрецедентними викликами внаслідок російської агресії, система соціального захисту потребує трансформації та адаптації до нових реалій. Вона має забезпечувати не лише базові соціальні гарантії, але й створювати умови для відновлення та розвитку людського потенціалу, який є ключовим ресурсом для післявоєнної відбудови країни.

Впровадження інноваційних практик соціальної роботи, розвиток цифровізації та вдосконалення механізмів соціального захисту дозволять підвищити ефективність системи та забезпечити більш адресну підтримку тим, хто її потребує. Система соціального захисту в цих умовах стає не просто механізмом подолання негативних соціальних явищ, але й важливим інструментом забезпечення національної стійкості та соціальної згуртованості, що є критично важливими факторами для перемоги України у війні з російським агресором та подальшої відбудови країни.

1.2. Особливості фінансового забезпечення соціального захисту населення

Фінансове забезпечення соціального захисту населення є ключовою складовою соціальної політики, яка спрямована на зменшення бідності, забезпечення фінансової стабільності та соціальної безпеки громадян у випадках втрати доходів, хвороби, старості чи інших соціальних ризиків. Дослідження різних теоретичних концепцій та моделей фінансування допомагає зрозуміти, як країни можуть ефективно підтримувати системи соціального захисту,

враховуючи їхні унікальні економічні, соціальні та політичні контексти. Соціальний захист розглядається через кілька ключових теоретичних підходів, кожен з яких має особливі принципи фінансування (рис. 1.4):

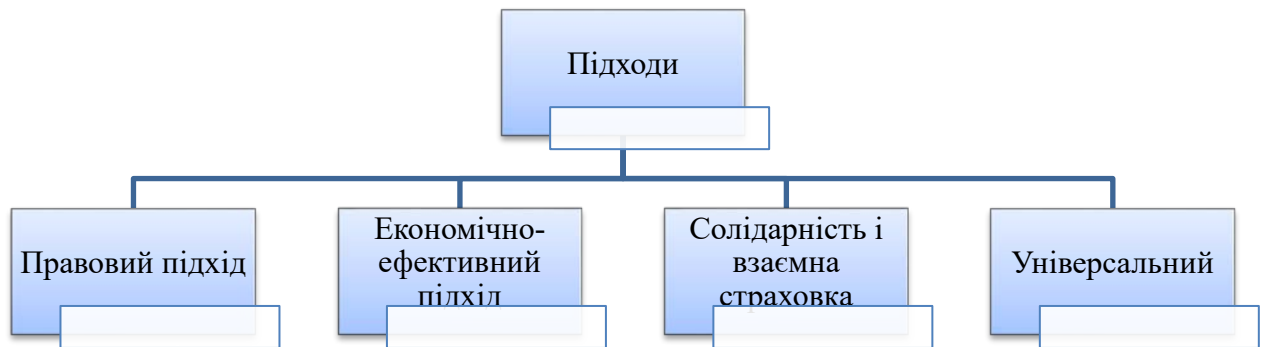

Рис. 1.4. Основні теоретичні підходи до соціального захисту та його фінансування

Джерело: побудовано автором за даними [46]

Правовий підхід (Rights-Based Approach) базується на ідеї, що соціальний захист є фундаментальним правом, закріпленим у таких документах, як Загальна декларація прав людини. Він зорієнтований на забезпечення всім необхідним для гідного життя, включаючи доступ до медичних послуг, освіти та фінансової підтримки. Фінансове забезпечення в цьому контексті вимагає значних державних витрат, що може бути складним для країн із обмеженими ресурсами. Наприклад, у країнах із високим рівнем бідності це може означати необхідність міжнародної допомоги для покриття витрат.

Економічно-ефективний підхід (Economic Efficiency Approach) – це підхід, підтриманий такими організаціями, як Азійський банк розвитку (ADB) і Світовий банк, розглядає соціальний захист як інструмент для підвищення економічної ефективності та зменшення бідності. Світовий банк розробив схему управління соціальними ризиками (SRM), яка фокусується на управлінні ризиками до їх виникнення, включаючи фінансові механізми для зменшення впливу криз. ADB наголошує на інвестиціях у людський капітал, таких як

програми зайнятості та підтримка цін на сільськогосподарську продукцію, для сприяння економічному зростанню.

Фінансування часто базується на комбінації внесків працівників і роботодавців та державних субсидій, з акцентом на цільову допомогу для найбільш вразливих груп. Однак цей підхід може не забезпечувати повного охоплення, особливо для недержавного сектору.

Солідарність і взаємна страхівка (Solidarity and Mutual Insurance), підхід, котрий ґрунтується на ідеї спільної відповідальності та взаємодопомоги, часто через страхові схеми або громадські ініціативи. Він поширений у країнах із сильними традиціями корпоративізму, таких як Німеччина, де акцент робиться на взаємних страхових схемах, таких як пенсійне страхування, медичне страхування та технічне навчання. Фінансування може бути забезпечене через внески членів спільноти або державні програми, але цей підхід може бути менш ефективним у країнах із слабкою інституційною структурою, де недержавний сектор домінує.

Універсальний підхід (Universal Coverage) – підхід, підтримуваний МОП, цей підхід прагне до універсального соціального захисту через поєднання страхових і асистентських програм. МОП пропонує розширення статутних страхових схем на неформальний сектор і забезпечення соціальної допомоги для тих, хто не може брати участь у страхуванні, таких як безробітні або люди похилого віку без соціальних внесків. Фінансування вимагає комбінації внесків, податків і міжнародної допомоги, але може бути фінансово складним для країн із великим недержавним сектором, де податкова база обмежена.

Фінансування соціального захисту можна класифікувати її за різними моделями, які конкретизують розглянуті вище теоретичні підходи (рис. 1.5).

Внескові системи (Contributory Systems) базуються на соціальному страхуванні, де люди вносять внески під час працездатного віку для отримання виплат у разі потреби, таких як пенсії чи медичне страхування. Це ефективно для державного сектору, де працівники мають стабільний дохід, але виключає неформальних працівників, таких як самозайняті або працівники недержавної

економіки. Наприклад, у Південній Кореї національна пенсійна система фінансується через внески, які становлять 4,5% від заробітної плати, що забезпечує стійкість, але не охоплює всіх.

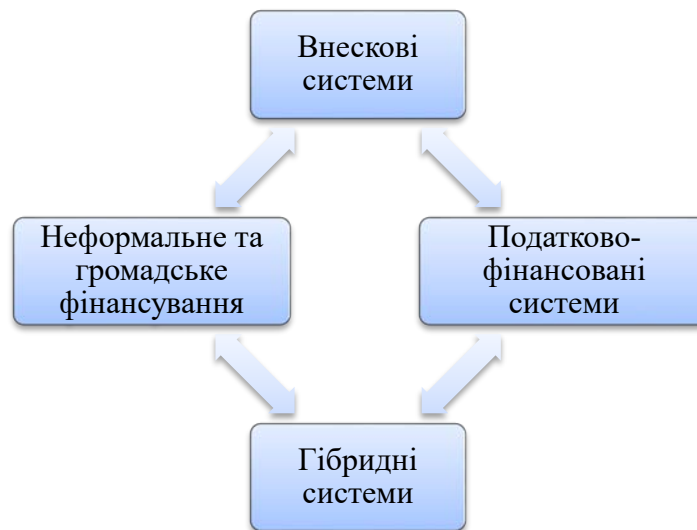

Рис. 1.5. Моделі фінансування соціального захисту

Джерело: побудовано автором за даними [57]

Податково-фінансовані системи (Tax-Financed Systems) фінансуються через загальні податки і часто спрямовані на соціальну допомогу для бідних або вразливих груп, таких як програми грошових трансфертів для сімей із низьким доходом. Вони необхідні для охоплення недержавного сектору, але залежать від фіскальної спроможності держави, яка може бути обмеженою в країнах із низьким рівнем економічного розвитку. Наприклад, програма Bolsa Família у Бразилії фінансується через федеральний бюджет, що дозволяє охопити мільйони бідних сімей, але її стійкість залежить від економічного зростання.

Гібридні системи (Hybrid Systems), як слідує з назви, поєднують внескові та податково-фінансовані елементи, що є типовим для багатьох країн, таких як Тайвань, де національна медична страховка (NHI) фінансується через премії, які регулюються в залежності від доходів, із додатковими джерелами, такими як податки на тютюн. Це дозволяє балансувати між охопленням і стійкістю, але потребує складного адміністрування.

Неформальне та громадське фінансування (Informal and Community-Based Financing), модель, що містить програми громадських робіт, приватне страхування, громадські програми, міжнародну допомогу. У країнах із обмеженим державним соціальним захистом, таких як Танзанія, соціальний захист часто покладається на сімейну підтримку, громадські ініціативи або міжнародну допомогу, наприклад, через програму Productive Social Safety Net (PSSN), яка частково фінансується Світовим банком. Така модель не є стійкою у довгостроковій перспективі, оскільки залежить від волатильних зовнішніх джерел.

Отже, наведемо ключові аспекти різних моделей фінансування соціального захисту в узагальнюючій таблиці в додатку А. Отже, якщо порівняти переваги і недоліки правового та економічно-ефективного підходу, то можна помітити, що правовий підхід акцентує увагу на всеохопленні і гідності, що вимагає значних фінансових ресурсів, тоді як економічно-ефективний підхід фокусується на зменшенні витрат і сприянні зростанню, але може залишати поза увагою вразливі групи. Наприклад, правовий підхід може вимагати універсальної медичної страховки, як у Тайвані, що є дорогим, тоді як економічно-ефективний підхід може підтримувати цільові програми, як SRM Світового банку, які економлять ресурси, але мають обмежене охоплення.

Внескові моделі, у порівнянні з податково-фінансованими, такі як пенсійне страхування в Південній Кореї, забезпечують довгострокову стабільність, але виключають тих, хто не може вносити внески, таких як неформальні працівники. Податково-фінансовані системи, як Bolsa Família у Бразилії, охоплюють усіх, але залежать від державних ресурсів, які можуть бути обмеженими в країнах із низьким рівнем доходів.

Універсальні системи, як NHI у Тайвані, забезпечують всім, але можуть бути дорогими, тоді як цільові системи, як PSSN у Танзанії, економлять ресурси, але часто стикаються з проблемами точного націлювання, наприклад, витіканням коштів до нецільових груп [47, с. 75].

Соціальний інвестиційний підхід, акцентується на інвестиціях у людський капітал, таких як освіта та активні програми на ринку праці, для забезпечення довгострокових економічних вигод. Це вимагає значних початкових витрат, але може зменшити витрати на соціальну допомогу в майбутньому, наприклад, через підвищення продуктивності.

Глобалізація та демографічні зміни додають складності до фінансування соціального захисту. Зростання нерівності вимагає глобальних механізмів, таких як збільшення розвитку допомоги та торгівельних політик для підтримки бідних країн. Зростання залежності від пенсійних систем через старіння населення, також збільшує фінансові навантаження на систему соціального захисту.

Соціальні фонди, як фінансові механізми, використовуються для тимчасового створення робочих місць, але тут мають обмеження. Наприклад, у Латинській Америці лише 30% витрат соціальних фондів йдуть на трудові витрати, охоплюючи лише 1% робочої сили або 2,5%–7% безробітних, оскільки більшість урядів фінансують менше 20% витрат, тому що напряду залежать від донорської підтримки.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що немає універсального рішення для фінансування соціального захисту. Розвинуті країни можуть покладатися на соціальне страхування, тоді як країни, що розвиваються, потребують комбінації податково-фінансованих програм і зусиль щодо формалізації економіки. Глобалізація та демографічні зміни, такі як старіння населення, вимагають інноваційних механізмів, таких як цифрові технології та міжнародна співпраця. Соціальний інвестиційний підхід, який акцентує на інвестиціях у людський капітал, пропонує перспективний напрямок, але потребує довгострокового планування та політичної волі.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка сучасного стану фінансування соціального захисту населення в Україні

Оцінку сучасного стану фінансування соціального захисту період 2020-2024 рр. проведемо у наступній послідовності:

- динаміка витрат на соціальний захист на випадок безробіття;
- динаміка та особливості формування доходів Пенсійного фонду України у системі соціального захисту в Україні у 2020-2024 р.;
- динаміка та особливості розподілу видатків Пенсійного фонду України за вказаний період;
- чисельність осіб, що отримують пенсійне забезпечення та динаміка їх пенсій.

Розпочнемо аналіз з дослідження фінансування соціального захисту на випадок безробіття. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (далі – ФЗДССНВ) створений для управління системою страхування на випадок безробіття в Україні. Основні його функції включають акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, виплату матеріального забезпечення безробітним, надання соціальних послуг, а також реалізацію заходів щодо сприяння зайнятості населення. ФЗДССНВ є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією, де держава гарантує забезпечення застрахованих осіб і надання їм відповідних соціальних послуг.

Джерелами формування бюджету ФЗДССНВ є:

- страхові внески страхувальників;
- фінансові санкції та адміністративні штрафи за порушення законодавства;

- кошти державного бюджету у визначених законом випадках;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів ФЗДССНВ;
- благодійні внески та інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти ФЗДССНВ використовуються на виплату допомоги по безробіттю, соціальні послуги, заходи сприяння зайнятості, компенсації роботодавцям, утримання Державної служби зайнятості, формування резерву коштів ФЗДССНВ. Виплати допомоги по безробіттю є захищеними видатками і фінансуються першочергово.

У табл. 2.1 розглянемо дані щодо доходів та видатків Фонд загальнообов’язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Таблиця 2.1

**Динаміка доходів ФЗДССНВ у системі соціального захисту в Україні
у 2022-2025 р., млн. грн., затверджені**

Показники	2022	2023	2024	2025 (план)	Відхилення	
					+, -	%
Доходи, млн. грн., у т.ч.	18 983,91	16 160,67	16 631,63	16 768,12	-2 215,79	-11,67
страхові внески	17 347,06	16 058,67	16 515,05	16 561,44	-785,63	-4,53
кошти державного бюджету	1 459,74	0,29	0,40	0,37	-1 459,36	-99,97
інше	177,11	101,72	116,18	206,31	29,19	16,48
Видатки, млн. грн., у т.ч.	19 333,48	16 983,75	18 553,52	17 032,50	-2 300,98	-11,90
забезпечення на випадок безробіття	16 087,61	10 538,72	10 659,12	6 323,63	-9 763,99	-60,69
достроково призначені пенсії, допомога на поховання	32,68	303,82	322,80	50,15	17,46	53,44
інше	3 213,18	6 141,21	7 571,61	10 658,72	7 445,54	231,72

Джерело: складено автором за даними [25]

Як видно з наведених даних, загальний обсяг затверджених доходів за період 2022-2025 рр. скоротився на 11,67% (з 18 983,91 млн грн до 16 768,12 млн грн). При цьому, страхові внески, що є основним джерелом доходів – зменшилися на 4,53% (з 17 347,06 млн грн до 16 561,44 млн грн), що вказує як на зниження кількості платників внесків, так і на зменшення їхнього розміру, що відбувається через повномасштабне російське вторгнення, що спричинило економічну кризу, падіння доходів та зменшення зайнятості.

Що стосується видатків фонду, то протягом досліджуваного періоду загальні видатки зменшилися на 11,90% (з 19 333,48 млн грн до 17 032,50 млн грн), що корелює зі скороченням доходів. Найбільше скорочення спостерігається у видатках на забезпечення на випадок безробіття (-60,69%, з 16 087,61 млн грн до 6 323,63 млн грн), що пов'язано із загальним скороченням робочої сили та відповідно до цього – зменшенням кількості безробітних, які отримують допомогу.

Видатки на дострокові пенсії та допомогу на поховання зросли на 53,44% (з 32,68 млн грн до 50,15 млн грн), але їхня частка незначна.

Таким чином, скорочення доходів і видатків відображає економічні виклики, зокрема вплив війни, що триває на ринок праці. Отримані дані свідчать про скорочення матеріальної бази фонду, що вказує на скорочення його ролі у соціальному захисті населення.

Значне зменшення виплат на випадок безробіття супроводжується зростанням витрат на активні програми зайнятості та мікрогранти, що відображає переорієнтацію політики на стимулювання підприємництва та зниження залежності від державної підтримки. Водночас зменшення страхових внесків свідчить про загальну системну проблему, що склалася на ринку праці та яку буде детальніше досліджено під час аналізу найзначнішого фонду соціального захисту в Україні – Пенсійного фонду України (далі – ПФУ).

Розглянемо особливості фінансового забезпечення доходів Пенсійного фонду, як основного фонду системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка доходів ПФУ у системі соціального захисту в Україні у
2020-2024 р., млн. грн., затверджені

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення	
						+, -	%
Доходи, млн. грн. , у т.ч.	489 835,42	521 185,90	620 390,2	777 326,2	856 100	366 264,6	74,8
власні надходження	300 623,89	344 998,82	403 573,9	488 953,3	566 000	265 376,1	88,3
кошти державного бюджету	180 932,06	173 186,08	216 816,3	286 012,3	249 000	68 067,9	37,6
інше	8 279,46	3 001,01	0,0	2 360,6	41 100	32 820,5	396,4

Джерело: складено автором за даними [30]

Графічно загальні доходи пенсійного фонду України у 2020-2024 рр. в системі соціального захисту покажемо на рис. 2.1.

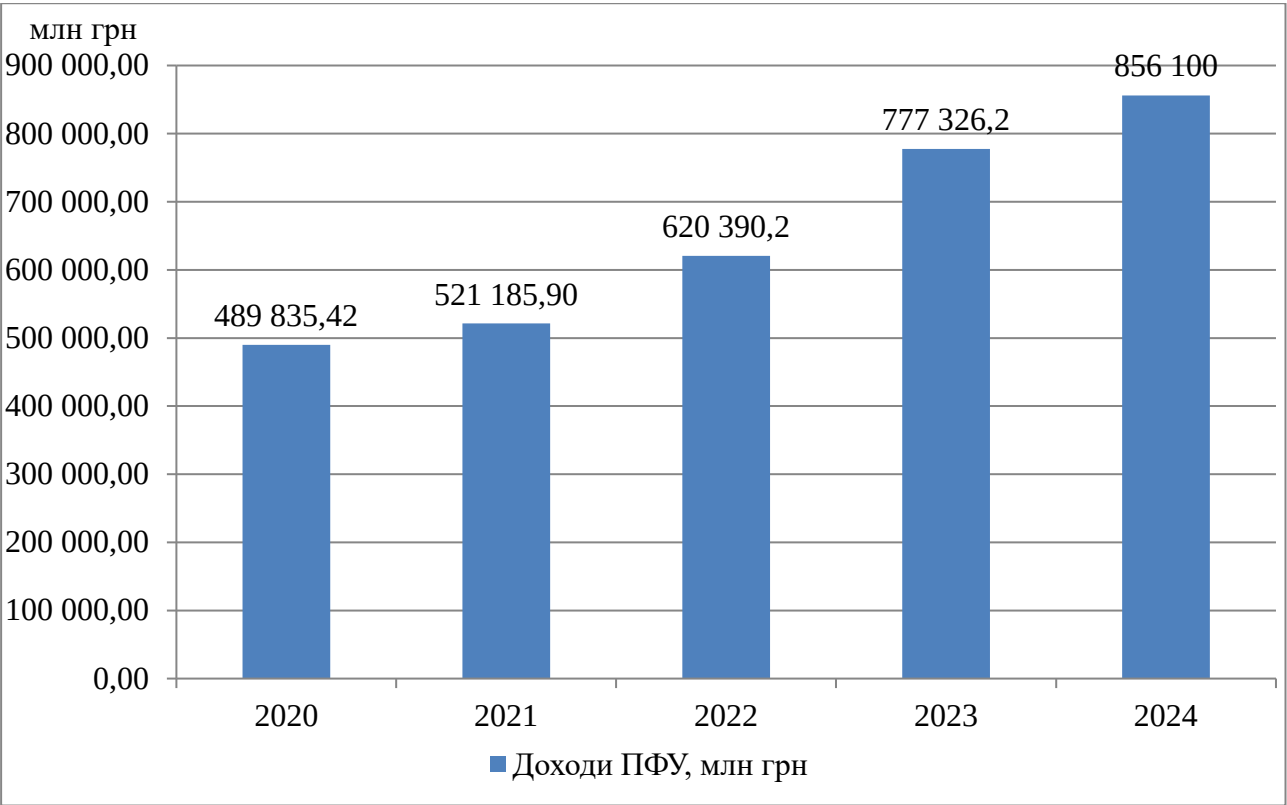

Рис. 2.1. Динаміка затверджених доходів ПФУ у 2020-2024 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [30]

Отже, за даними табл. 2.2 та рис. 2.1, динаміка доходів ПФУ засвідчує їх значне зростання протягом періоду, так, за період відбулося збільшення фінансування ПФУ на 74,8 %. Якщо розглядати структуру фінансування доходної частини ПФУ, то протягом всього періоду переважну частку складали власні надходження ПФУ (рис. 2.2) – від 61,4% у 2020 році до 66,2% у 2021 році (максимальний показник). У 2024 році частка затверджених власних надходжень ПФУ становить 66,1% загального обсягу доходів.

Причому, загальна зміна частка власних доходів ПФУ у структурі загальних затверджених доходів протягом досліджуваного періоду збільшилася на 4,7 процентні пункти.

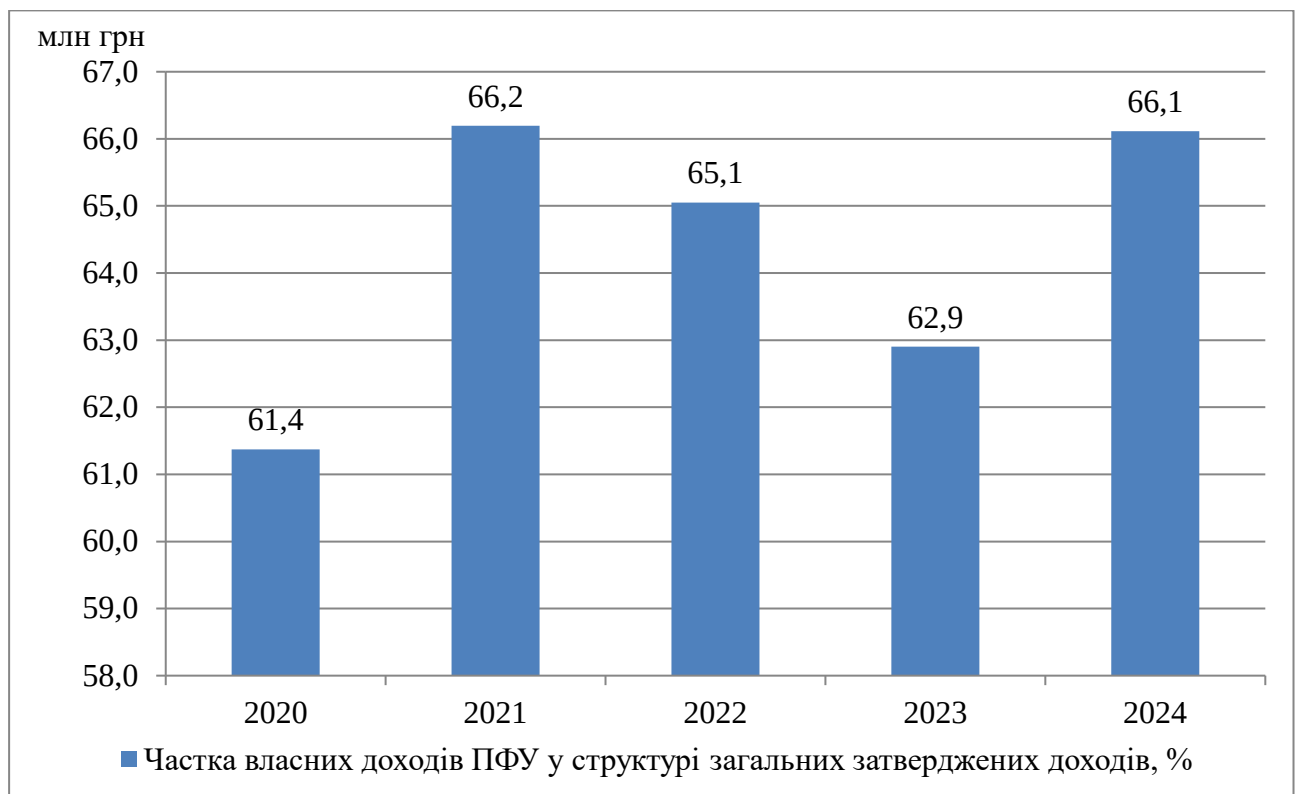

Рис. 2.2. Частка власних доходів ПФУ у структурі загальних затверджених доходів у 2020-2024 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [30]

Це свідчить про те, що у значній мірі обсяги власних надходжень ПФУ не покривають всіх потреб фонду з точки зору акумуляції коштів системи соціального захисту. Для порівняння, у 2024 році згідно затверджених доходів

ПФУ кошти державного бюджету становили майже третину загального фінансування, 29,1 %; частка інших доходів становила 4,8 %,

Слід зазначити, що у період 2023-2024 рр. обсяги власних доходів ПФУ, що складаються в основному з ЄСВ та відбулося їхнє зростання в структурі затверджених доходів (62,9% у 2023 році порівняно із 66,1% у 2024 році). Водночас, у абсолютному вимірі відбувається зростання – на 15,8% (з 488 953,3 млн грн до 566 000 млн грн). Ключовим фактором збільшення власних надходжень до ПФУ є виплати військовим, також у 2024 році прогнозувалося поступове відновлення ринку праці, що спричинило відповідно затверджену суму власних доходів. Крім того, також очікувалося скорочення безробіття – ці та інші фактори, що впливають на ефективність солідарної системи будуть досліджені у наступному параграфі.

Далі розглянемо динаміку видатків ПФУ на фінансове забезпечення системи загальнообов’язкового державного соціального страхування в Україні, табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка видатків ПФУ на фінансове забезпечення системи соціального захисту в Україні у 2020-2024 рр. (затверджені), млн. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення	
						+, -	%
Видатки, млн. грн., у т.ч.	489 610,60	521 185,90	589 971,7	746 344,4	860 895,4	371 284,8	75,8
видатки на пенсійні виплати	472 196,10	509 658,70	574 213,5	672 006,2	765 496,2	293 300,1	62,1
адміністративні видатки	5 290,10	5 556,80	6 122,8	7 688,0	11 830,9	6 540,8	123,6
до фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування	9 949,90	2 800,00	795,0	28 775,6	35 568,8	25 618,9	257,5
житлові субсидії та пільги	-	-	6 417,2	35 223,7	45 908,3	45 908,3	-
інші видатки	2 174,50	3 170,30	2 423,2	2 650,9	2 091,2	-83,3	-3,8

Джерело: складено автором за даними [30]

Хоча, починаючи з 2020 року з кожним роком спостерігається суттєве збільшення фінансування пенсійного забезпечення, сумарно протягом періоду більш ніж на 75,8% або на 371 385,8 млн грн, але все ж таки воно не є достатнім для забезпечення всіх потреб вітчизняної пенсійної системи.

Графічно загальні видатки пенсійного фонду України у досліджуваному періоді покажемо на рис. 2.3.

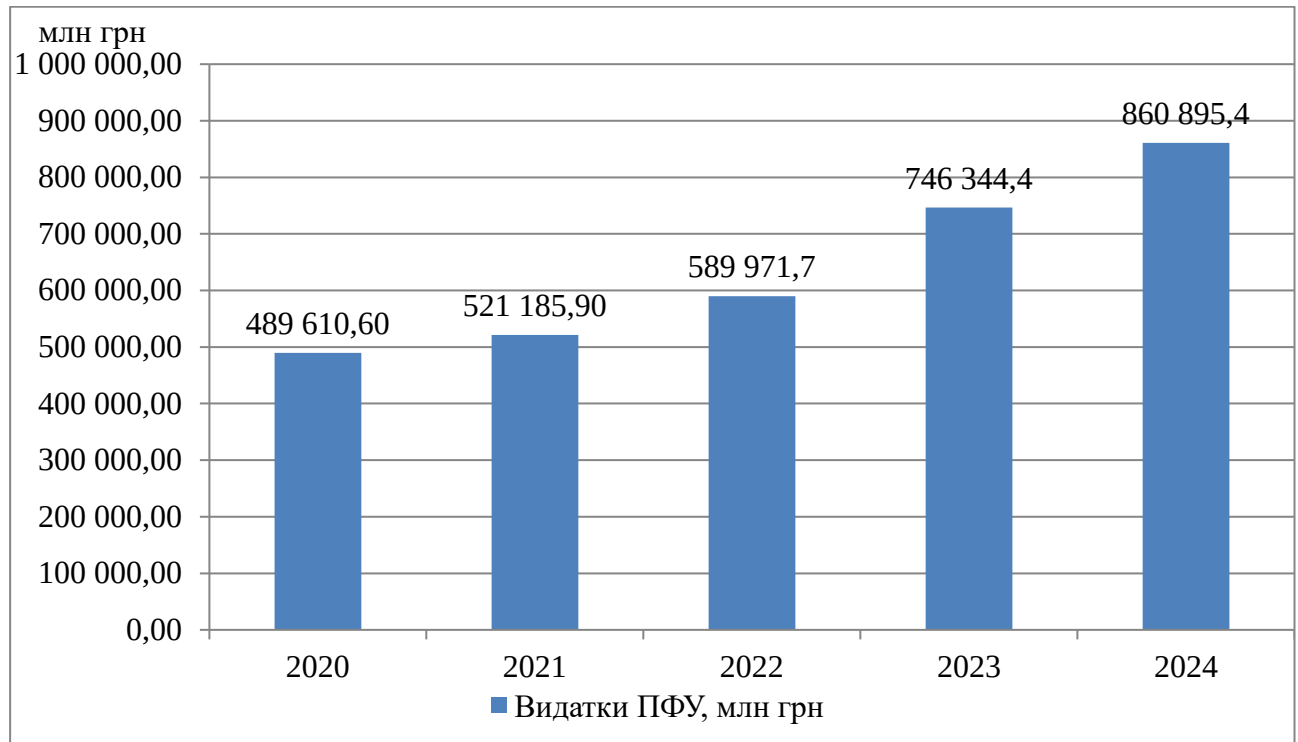

Рис. 2.3. Динаміка видатків ПФУ в системі соціального захисту України у 2020-2024 рр., %

Джерело: власні розрахунки

Порівнюючи динаміку видатків та доходів ПФУ, слід зазначити, що видаткова частина бюджету ПФУ змінювалася подібно до динаміки доходів, але все ж таки більш динамічно: 75,8% > 74,8%. Якщо розглядати структуру фінансування ПФУ, то протягом всього періоду переважну частку складали витрати на пенсійні виплати – від 96,4% у 2020 році до 88,9% у 2024 році. Слід зазначити, що попри величезне навантаження пенсійних виплат на пенсійну систему України, їхня динаміка показує поступове зниження частки витрат на пенсійні виплати в структурі фінансування ПФУ (з 96,4% у 2020 до 88,9% у

2024). Це свідчить про перерозподіл коштів на користь фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, хоча пенсійні виплати залишаються основною статтею витрат. Зростання обсягів пенсійних виплат відбулося на 62,1% протягом досліджуваного періоду. Перерозподіл коштів державного соціального страхування спричинене реорганізацією системи соціального страхування, яка набула чинності з 1 січня 2023 року відповідно до Закону України №2620 від 21 вересня 2022 року. Зокрема, через приєднання Фонду соціального страхування України (ФССУ), який було ліквідовано, а його функції, зокрема виплати за лікарняними, декретними, допомога на поховання, страхові виплати через нещасні випадки на виробництві, передано ПФУ. Це призвело до значного збільшення витрат ПФУ на соціальні виплати, які раніше фінансувалися ФССУ. Загальне зростання витрат на соціальне страхування протягом періоду становило 257,5 %.

Важливо також, аналізуючи фінансового забезпечення Пенсійного фонду України як ключової ланки соціального захисту, визначити частку видатків ПФУ у ВВП, динаміку відповідного показнику наведемо на рис. 2.4.

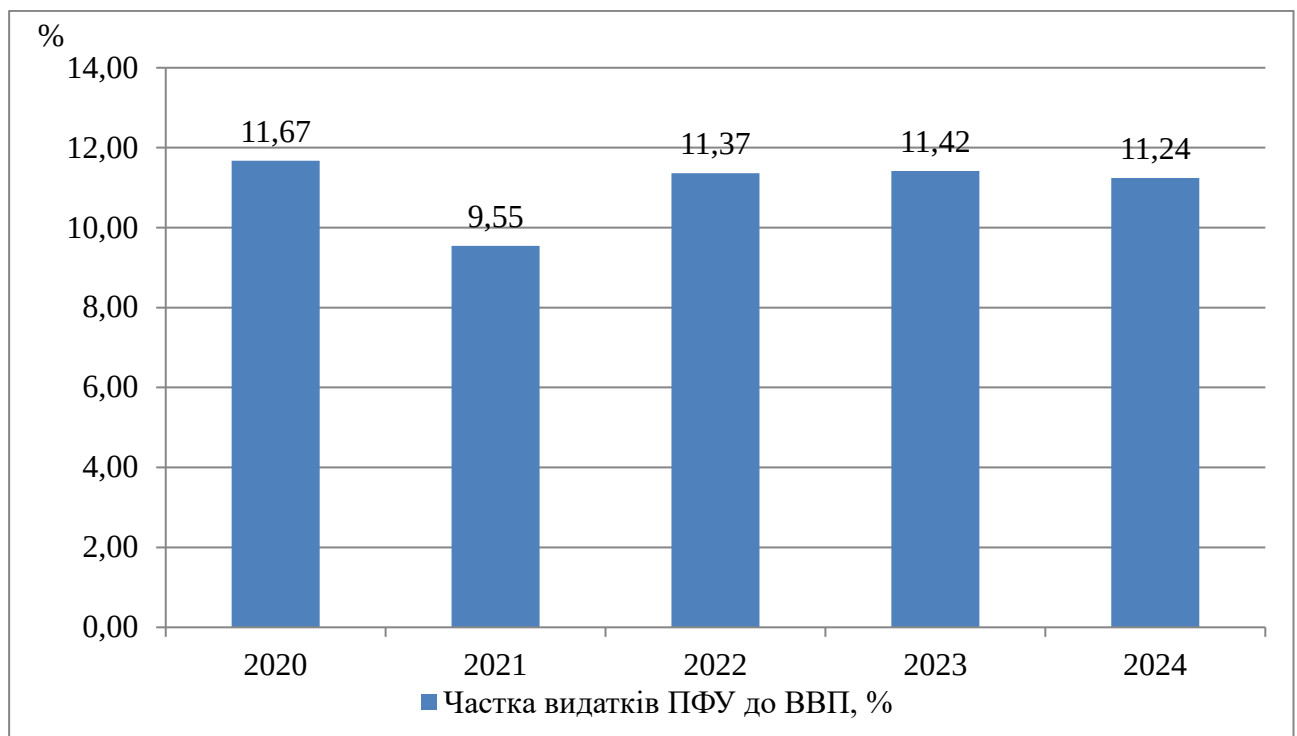

Рис. 2.4. Динаміка частки видатків ПФУ до ВВП у 2020-2024 рр., %

Джерело: власні розрахунки

Тобто, стосовно частки видатків Пенсійного фонду України на пенсійне забезпечення, то країна щорічно потребує в середньому понад 11% валового внутрішнього продукту тільки на покриття пенсійного забезпечення та супутніх виплат. В цілому ця частка скоротилася протягом досліджуваного періоду на 0,43 процентні пункти, але то є незначне скорочення. Це свідчить про дуже високі потреби у фінансуванні соціального захисту в цілому та пенсійної системи України зокрема, зважаючи також на важкі реалії існування країни в умовах повномасштабного російського вторгнення, зростання кількості пенсіонерів за віком та суми пенсій у вартісному виразі.

Зокрема, досліджуючи стан пенсійного забезпечення та зростання видатків ПФУ на пенсійні виплати, слід розглянути зв'язок між динамікою частки пенсійних виплат у загальних видатках Пенсійного фонду та обсягами середніх призначених пенсійних виплат (рис. 2.5).

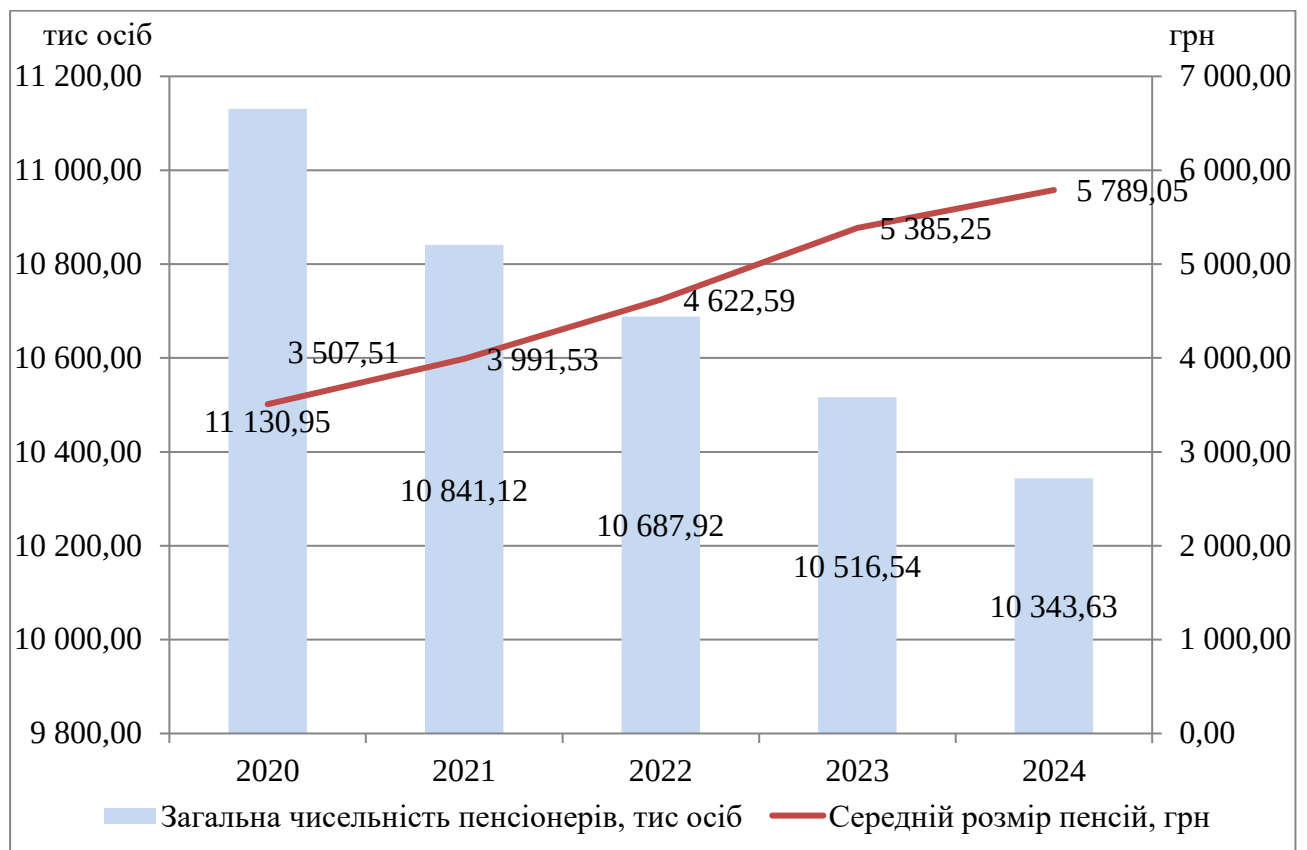

Рис. 2.5. Динаміка кількості осіб, що отримують пенсію та середнього розміру пенсій у 2020-2024 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [30]

Якщо подивитися на наведені дані, то кількість осіб, що отримують пенсію, змінюється наступним чином: у 2020 р. вона становила 11,131 млн осіб – і далі поступово, кожного року скорочується.

Так, у 2021 році чисельність пенсіонерів складає 10,841 млн осіб, у 2022 р. вона ще скоротилася до 10,688 млн., у 2023 р. становила 10,517 млн осіб та у 2024 році вона становить 10,344 млн осіб, що вказує на постійне скорочення отримувачів пенсій, яке сумарно становить 7,107 %.

Скорочення пенсіонерів, слід зауважити, спричинене не лише загальними тенденціями щодо скорочення чисельності населення України, але й впливом повномасштабного вторгнення РФ, через що частина осіб, які отримують пенсійні виплати, змушена була поїхати за кордон, а частина – лишитися на тимчасово окупованих територіях, де виплата пенсій є або неможливою, або значно ускладнена. Крім того, слід враховувати, що війна призвела до підвищеної смертності, зокрема серед літніх людей, через бойові дії, погіршення умов життя та обмежений доступ до медичних послуг.

При цьому середній розмір пенсій зростає у 2024 р. порівняно із 2020-2023 рр. Загальне зростання розміру пенсій протягом всього періоду складає 2 284,54 грн або у відносному вимірі 65,05% [53, с. 99].

За умов поступового скорочення працездатного населення наявна ситуація щодо кількості осіб, які отримують пенсійні виплат, хоча й скорочується протягом часу, однак суми пенсійних виплат суттєво зросли за останні п'ять років – це все вказує на майбутню кризу фінансування пенсійних виплат в Україні.

По-перше, відбулося скорочення працездатного населення. Війна призвела до масової еміграції, за оцінками 4,9 млн осіб станом на початок 2025 року перебувають у вимушеній міграції за кордоном, також зменшилася кількість платників єдиного соціального внеску (ЄСВ), що є основним джерелом фінансування ПФУ та системи соціального захисту. Також негативний вплив здійснює економічний спад та обмеження ділової активності через повномасштабне російське вторгнення.

По-друге, як зазначалося раніше, відбулася реорганізація соціального страхування – передача функцій ФССУ до ПФУ у 2023 році збільшила витрати на соціальні виплати, зменшивши частку пенсійних виплат у структурі витрат (з 96,4% у 2020 до 88,9% у 2024).

Отже, оскільки війна триває, окупація територій та міграція ускладнюють прогнозування демографічних і фінансових показників. Після війни можливе повернення частини мігрантів, але відновлення економіки та працездатного населення займе роки. Варто зазначити, що оздоровлення системи соціального захисту можливе лише за докорінної перебудови системи її фінансування й забезпечення широкого залучення позабюджетних коштів. Бо навіть за існуючих умов ці джерела фінансування не покривають повністю реальні потреби соціального захисту у коштах, в враховуючи обсяги вимушеної міграції та значну кількість дітей та молоді, які покинули країну – ситуація обіцяє стати загрозливою.

Саме тому нова система фінансування соціального захисту має бути в перспективі багатоканальною, яка передбачатиме безпосередню участь громадян у процесах формування та використання централізованих, а також децентралізованих фондів фінансових ресурсів, зокрема, запровадження накопичувальної пенсійної системи.

2.2. Аналіз ефективності фінансування соціального захисту населення в Україні

Оцінка ефективності фінансування соціального захисту населення розпочнемо з аналізу стану фінансування вітчизняної системи соціального захисту, оскільки це є одним з чинників, що впливають на стан солідарної системи, котру, як основну ланку системи соціального захисту, було проаналізовано у попередньому параграфі.

Такий аналіз дозволить визначити, що взагалі Україна може собі дозволити подібну систему, оскільки відомо, що обсяги фінансування соціального захисту в Україні залежать від соціально-економічного розвитку країни.

Тому кризові явища в економіці, для яких характерне скорочення промислового виробництва, сільського господарства, розбалансованість фінансової та грошової системи, інфляційні процеси і скорочення ВВП, у тому числі, через повномасштабні військові дії внаслідок повномасштабного вторгнення РФ призводить до скорочення фінансування соціальної сфери.

У табл. 2.4 наведемо дані щодо бюджетних видатків на соціальний захист у 2020-2024 рр.

Таблиця 2.4

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2020-2024 рр., млн. грн. (затверджені)

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення	
						+, -	%
ВВП	4 194 102	5 459 574	5 191 028	6 537 825	7 658 659	3 464 557	82,61
Видатки зведеного бюджету на соціальний захист, млн. грн.	346 719,5	367 346,6	455 186,2	514 130,7	521 927,7	175 208,2	50,53
У% до загальних видатків бюджету	21,73	19,92	14,96	11,58	10,56	-11,18	x
До ВВП, %	8,27	6,73	8,77	7,86	6,81	-1,45	x

Джерело: складено автором за даними [27, 28]

Як видно з наведених даних, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення протягом досліджуваного періоду суттєво збільшилися у абсолютному виразі, як видно з даних таблиці. Так, загальне зростання видатків становило 175 208,2 млн грн або на 50,53% протягом періоду.

Динаміку загальних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення унаочнимо на рис. 2.6.

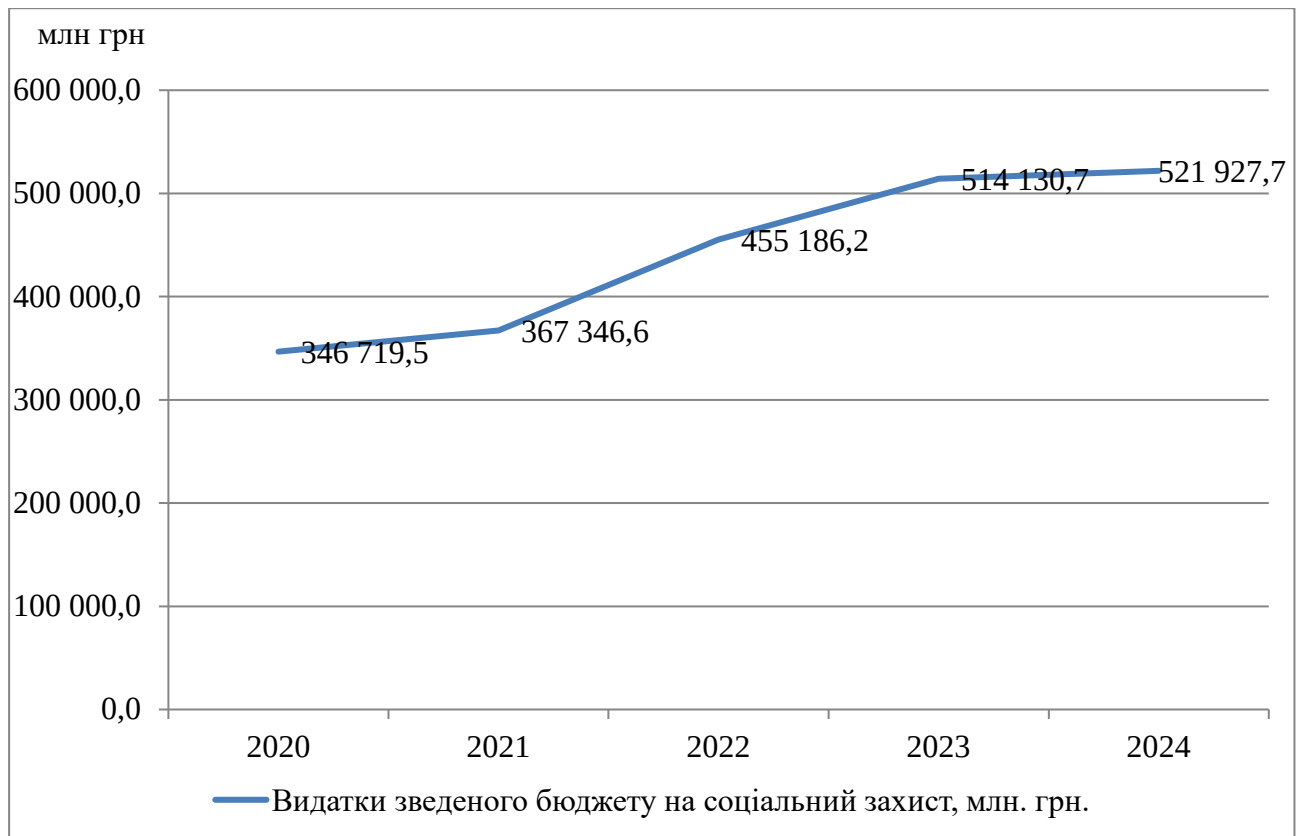

Рис. 2.6. Динаміка загальних видатків бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2020-2024 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [27, 28]

Таким чином, зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення відбулось з 346 719,5 млн. грн. у 2020 р. до 521 927,7 млн. грн. у 2024 р. Однак якщо подивитися на динаміку протягом останнього року, 2023-2024 рр., то зростання є зовсім незначним, на 7 797 млн грн або на 1,5 %, що зумовлене впливом повномасштабного російського вторгнення.

Що стосується частки видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення, то у валовому внутрішньому продукті вона скоротилася, протягом досліджуваного періоду спостерігається наступна тенденція: у 2020 р. частка видатків на соціальний захист становить 8,27 %, у 2021 р. – 6,73 %; у 2022 році складає 8,77 %, у 2023 р. 7,86 %, а у 2024 р. скорочується ще значніше, до 6,81% (рис. 2.7).

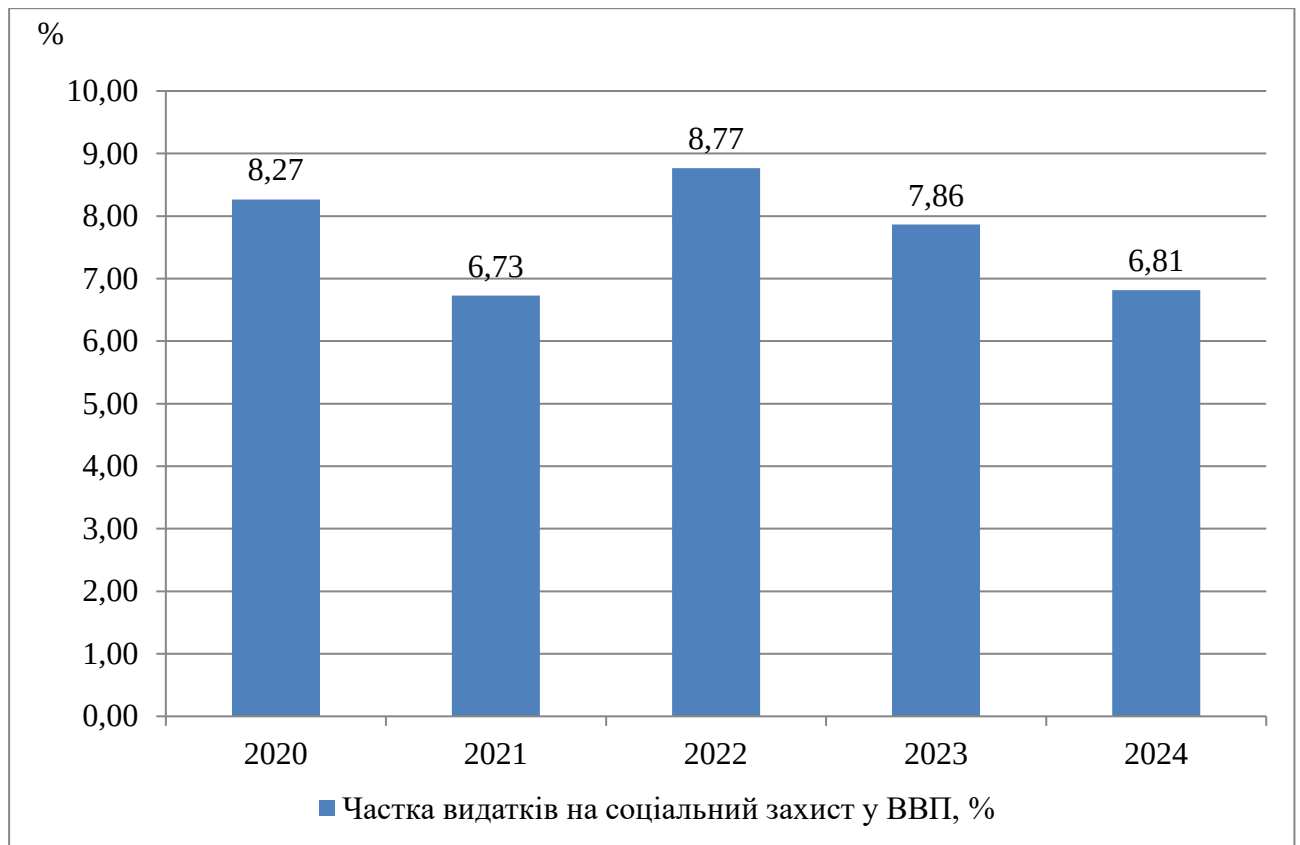

Рис. 2.7. Динаміка частки видатків держави на соціальний захист та соціальне забезпечення до ВВП у 2020-2024 рр., %

Джерело: власні розрахунки

Загальне скорочення частки видатків держави на соціальний захист та соціальне забезпечення до ВВП протягом періоду становить 1,45 процентні пункти. Це є негативною характеристикою з точки зору оцінювання досконалості бюджетного забезпечення соціального захисту в Україні, незважаючи на абсолютне зростання у вартісному виразі.

Досліджуючи частку видатків бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальних видатках зведеного бюджету протягом 2020-2024 рр., слід зазначити, що вона змінюється наступним чином: у 2020 р. вона становить 21,73 %, у 2021 р. скорочується порівняно із попереднім роком та становить 19,92 %; у 2022 р. скорочується до 14,96 %; у 2023 р. скорочується ще значніше та становить 11,58% та у 2024 р. відбувається скорочення до 10,56% (мінімальний показник за весь період) (рис. 2.8).

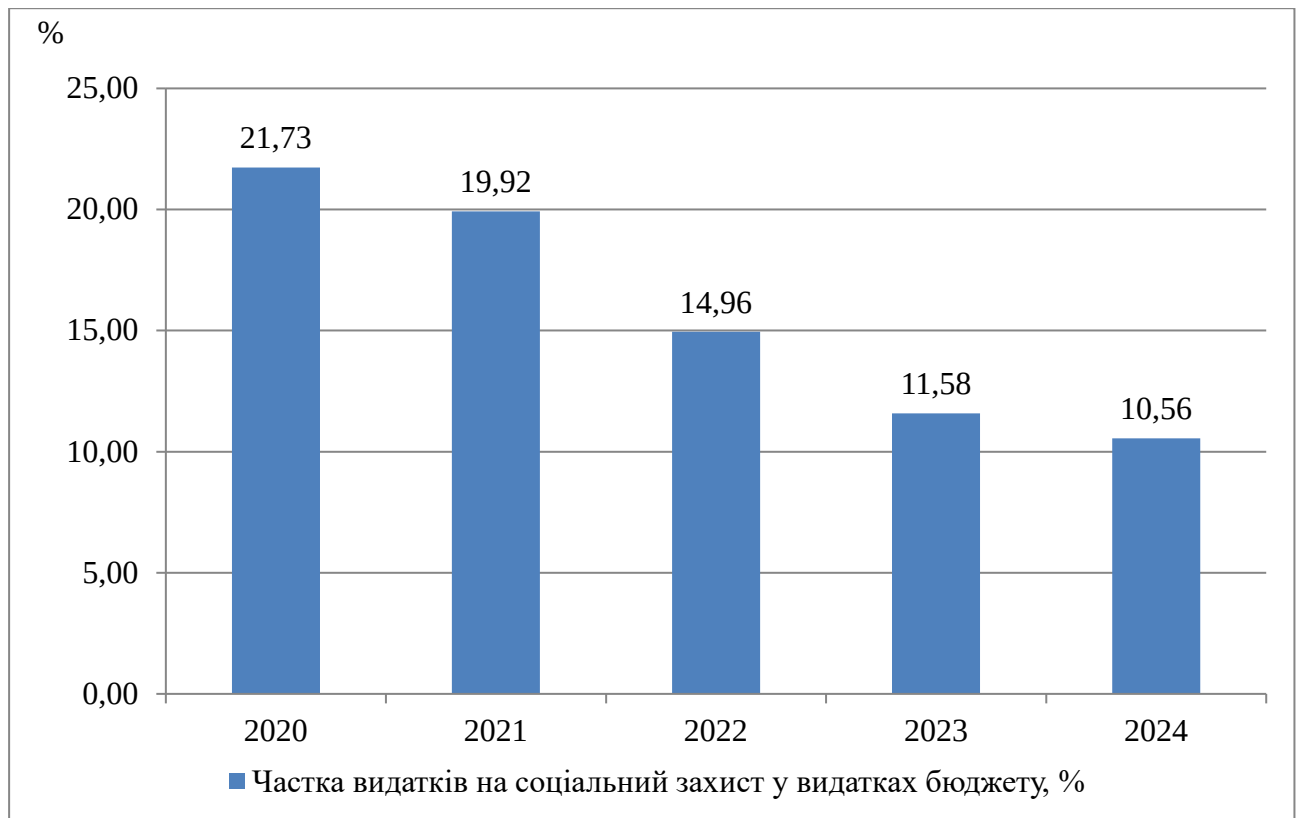

Рис. 2.8. Динаміка частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальних видатках зведеного бюджету у 2020-2024 рр., %

Джерело: власні розрахунки

Тобто, якщо по відношенню до ВВП частка видатків на соціальний захист коливаються протягом всього періоду, то по відношенню до загальних видатків бюджету їхня частка стабільно скорочується протягом всього періоду.

Загальне скорочення частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у загальних видатках зведеного бюджету протягом періоду складає 11,18 процентні пункти. Це свідчить, що така важлива видаткова частина зведеного бюджету ще у 2020 році, коли вирувала пандемія коронавірусу нового типу, отримувала більш ніж кожен п'яту грн. з видаткової частини зведеного бюджету. Далі, у «постпандемічному» 2021 році частка видатків у загальному обсязі видатків зведеного бюджету скоротилася, ще більше скорочення сталося у 2022 році, коли розпочалося повномасштабне російське вторгнення, за роки війни, що триває, частка видатків на соціальний захист у видатках зведеного бюджету продовжувала скорочуватися, що зумовлене переорієнтуванням

бюджету на оборонні видатки. Крім того, скорочення видатків спричинив значний відтік біженців за кордон.

У табл. 2.5 покажемо розподіл видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення по бюджетах – державному бюджеті та місцевих бюджетах.

Таблиця 2.5

Бюджетні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні у 2020-2023 рр. за бюджетами

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення	
						+, -	%
Видатки державного бюджету на соціальний захист, млн. грн.	322 720,3	339 278,9	425 987,0	469 251,2	464 734,4	142 014,1	44,01
%	93,08	92,36	93,59	91,27	89,04	-4,04	x
Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист, млн. грн.	23 999,2	28 067,8	29 199,1	44 879,5	57 193,4	33 194,1	138,31
%	6,92	7,64	6,41	8,73	10,96	4,04	x

Джерело: складено автором за даними [27]

Як можна побачити з наведених даних, протягом досліджуваного періоду фінансування соціального захисту та соціального забезпечення з державного бюджету скорочувалося, а фінансування з місцевих бюджетів – навпаки, зростало, але це відбувалося тільки за частками. У абсолютному вимірі збільшення фінансування відбувалося як для державного, так і для місцевого бюджетів. Динаміку показників видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення покажемо на рис. 2.9.

Порівнюючи обсяги фінансування, можна помітити, що фінансування з державного бюджету у досліджуваного періоду збільшилося на 44,01%, але за часткою виявило скорочення. Так, якщо у 2020 р. частка державного

фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення становила 93,08 %, то у 2024 році його частка становила 89,04 %.

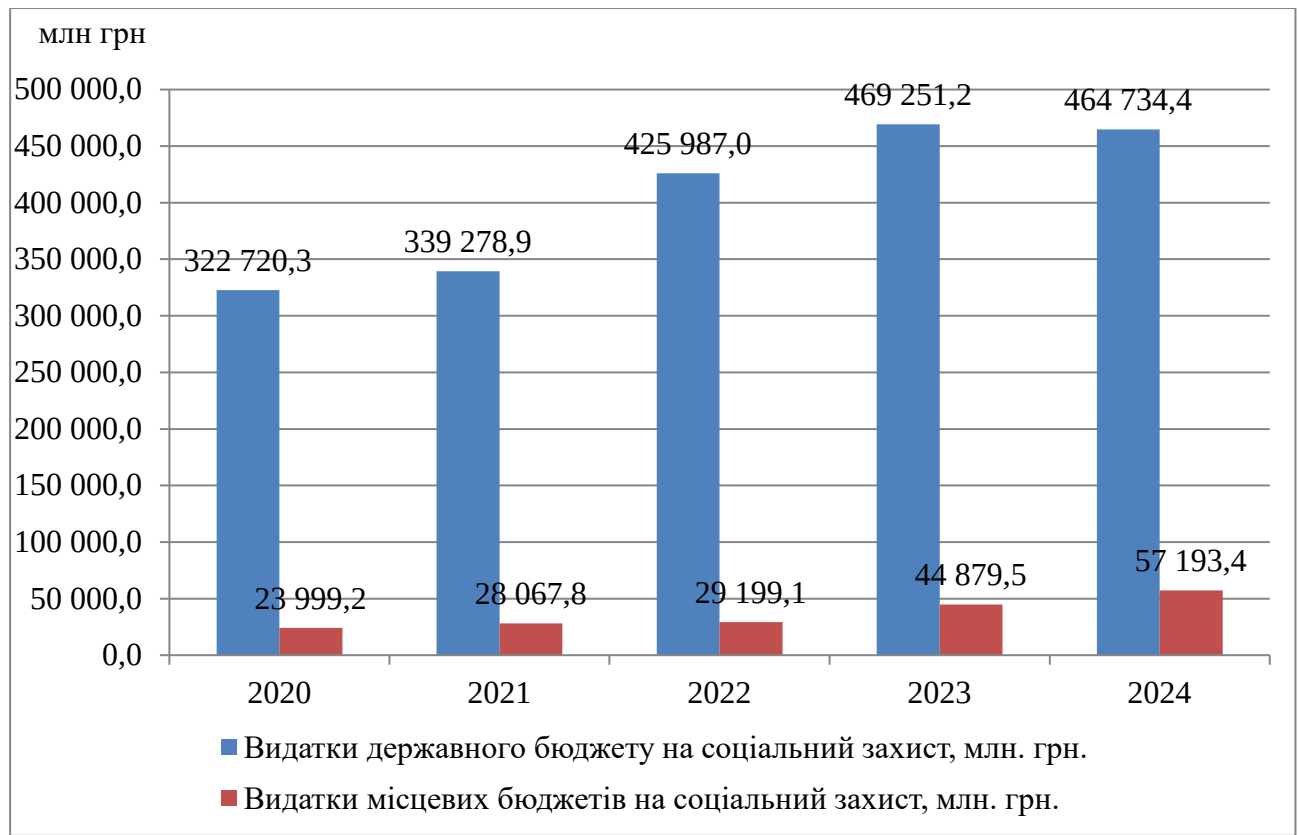

Рис. 2.9. Динаміка бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні за бюджетами у 2020-2023 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [27]

Що стосується фінансування соціального захисту та соціального забезпечення з місцевих бюджетів, то тут спостерігається суттєве зростання обсягів за період – на 138,31 %, а частка фінансування за відповідний період зросла з 6,92% до 10,96 %, що в цілому є досить позитивною тенденцією, оскільки в Україні внаслідок децентралізації місцеві бюджети отримали додаткові можливості для підтримки громадян, однак обсяги фінансування все ще фактично не співставні, тож на даний момент соціальний захист та соціальне забезпечення віднесене виключно до відома держави, у тому числі, через обмеженість можливостей місцевої влади щодо надання населенню послуг щодо соціального захисту, у тому числі, через регіональні диспропорції, які погіршила повномасштабна російська агресія.

Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що у 2024 році фінансування соціального захисту та соціального забезпечення майже повністю забезпечувалося за рахунок коштів державного бюджету, що спричиняє необхідність подальшої розробки більш досконалого фінансового механізму економічного регулювання даного процесу.

Далі оцінимо ефективність соціального захисту у частині стану солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відповідно до чисельності тих, хто працює, отримує заробітну плату та сплачує з неї внески до пенсійного фонду. Для цього почнемо з визначення питомої ваги робочої сили у загальній чисельності населення в Україні (рис. 2.10), оскільки це вагома характеристика солідарної системи загальнообов'язкового

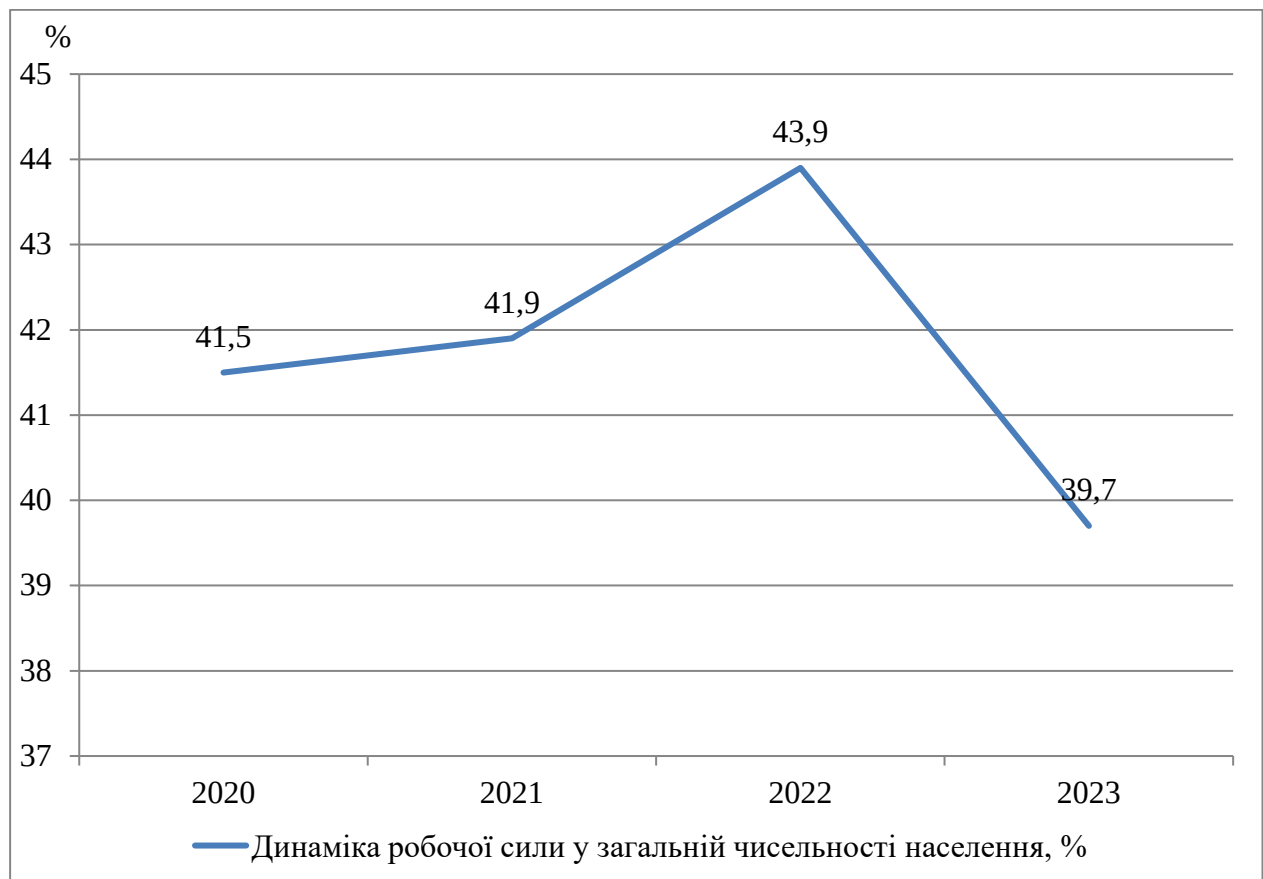

Рис. 2.10. Динаміка робочої сили у загальній чисельності населення в Україні у 2020-2023 рр.*

Джерело: побудовано автором за даними [25]

**відповідно до оприлюднених даних*

державного пенсійного страхування з точки зору участі населення України у економічному житті суспільства та процесах відтворення.

На рис. 2.10 наведені дані по 2023 рік, оскільки внаслідок воєнного стану Державна служба статистики не дотримується графіка оприлюднення офіційної статистичної інформації, але наявних даних достатньо, щоб оцінити тенденцію, оскільки після початку повномасштабного вторгнення РФ ситуація на ринку праці значно погіршилася.

Отже, протягом досліджуваного періоду частка робочої сили у загальній чисельності населення змінювалася нерівномірно: зокрема, протягом 2020-2022 рр. спостерігалось поступове зростання чисельності робочої сили в Україні у складі загальної кількості населення: з 41,5% у 2020 р. до 43,9% у 2022 р. Але у 2023 році відбулося суттєве скорочення чисельності робочої сили в Україні у складі загальної кількості населення – з 43,9% до 39,7 %. Причому, у 2024 році прогнозується знову скорочення чисельності робочої сили.

Таким чином, протягом 2020-2023 рр. в середньому на робочу силу в Україні припадає близько 40-44% від загальної чисельності населення, що свідчить про значне навантаження на одного працюючого. Все це здійснює негативний вплив на солідарну пенсійну систему.

Протягом досліджуваного періоду максимальний показник робочої сили у складі чисельності населення становив 43,9% у 2022 році, мінімальний – 39,7% у 2023 році. Показник протягом двох років змінився у бік скорочення, що слід оцінювати як негативну тенденцію щодо людського капіталу на ринку праці в Україні. Частково така ситуація пояснюється впливом пандемії коронавірусу нового типу, що розпочалася у 2020 році, через карантинні обмеження, захворюваність та відповідні негативні наслідки для економіки, що зумовило зростання чисельності безробітних, потім впливом російської агресії, яка почалася майже одразу після пандемії. Все це у підсумку знижує обсяги відрахувань до ПФУ, про що вже було згадано вище. Далі розглянемо стан оплати праці на ринку праці, оскільки це також суттєва характеристика, що

визначає становище відрахувань до ПФУ за солідарною пенсійною системою – рис. 2.11.

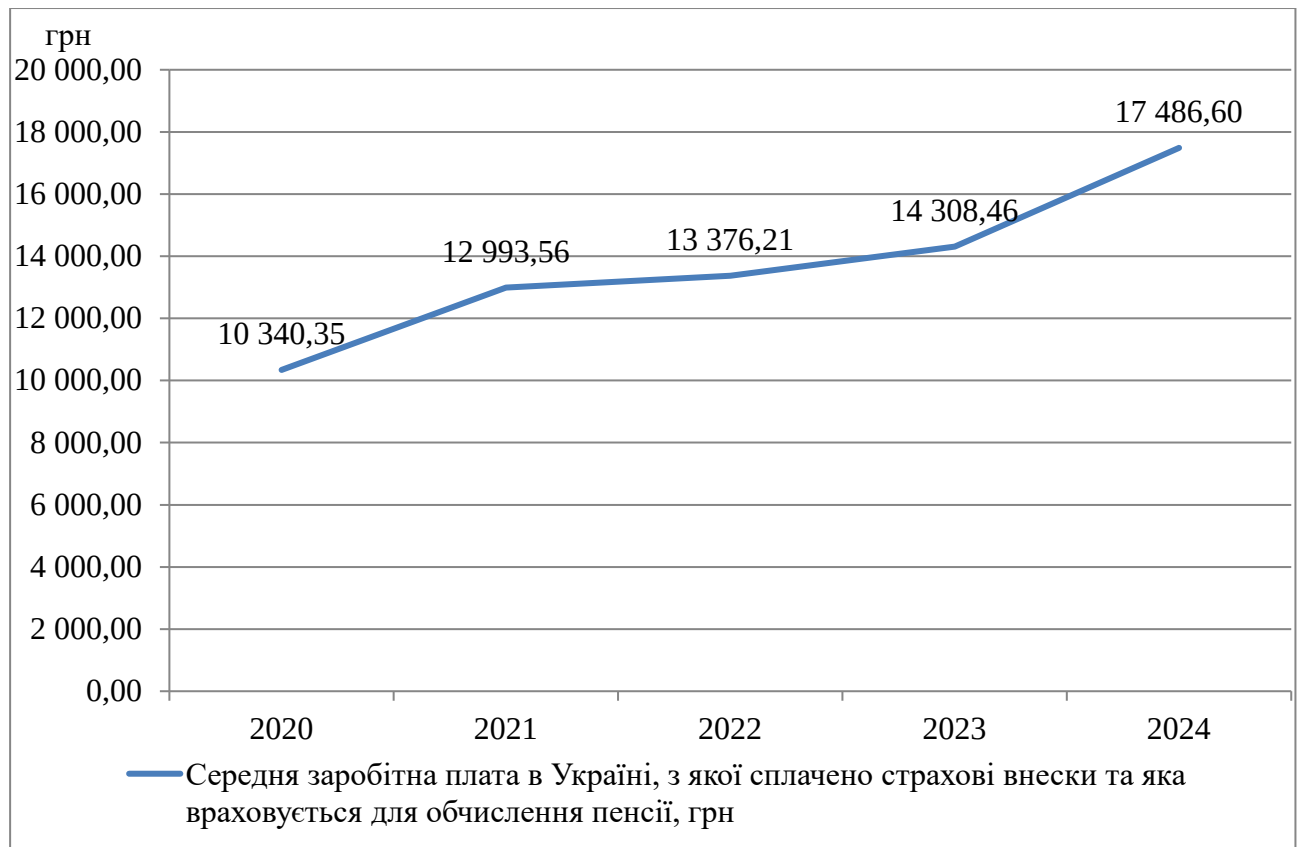

Рис. 2.11. Динаміка середньомісячної заробітної плати на ринку праці в Україні у 2020-2024 рр., з якої здійснюються нарахування до ПФУ, грн

Джерело: побудовано автором за даними [30]

Слід зазначити, що показник оплати праці в середньому на ринку праці в Україні протягом 2020-2024 рр. має тенденцію до зростання та стабільну позитивну динаміку.

Так, у 2020 році середньомісячна заробітна плата, з якої сплачувалися страхові внески та нараховувалися пенсійні внески становила 10 340,35 грн., Протягом 2020-2024 рр. вона зросла на 7 146,25 грн. (+69,11 %), що дозволяє зробити висновок щодо досить помітного зростання рівня оплати праці в Україні протягом періоду. Водночас слід зазначити, що стабільне зростання заробітної плати ще не свідчить про забезпеченість ефективного розвитку людського капіталу, зокрема, його соціального захисту. Значна частина працівників в

Україні, про що піде мова далі, працюють у неформальному секторі та не забезпечені соціальним страхуванням.

Також важливим чинником, що впливає на стан пенсійного забезпечення є показник неформально зайнятого населення. Така ситуація відбувається через формування «економіки вільного заробітку» (в рамках якої організації укладають короткострокові трудові договори із самостійно зайнятими працівниками).

Актуальну динаміку показників неформальної зайнятості в Україні наразі немає можливості розглянути, оскільки Держстат через війну затримав вихід статистичних публікацій, але у за даними 2018-2021 рр. (рис. 2.12) можна скласти висновок, що вона була значною.

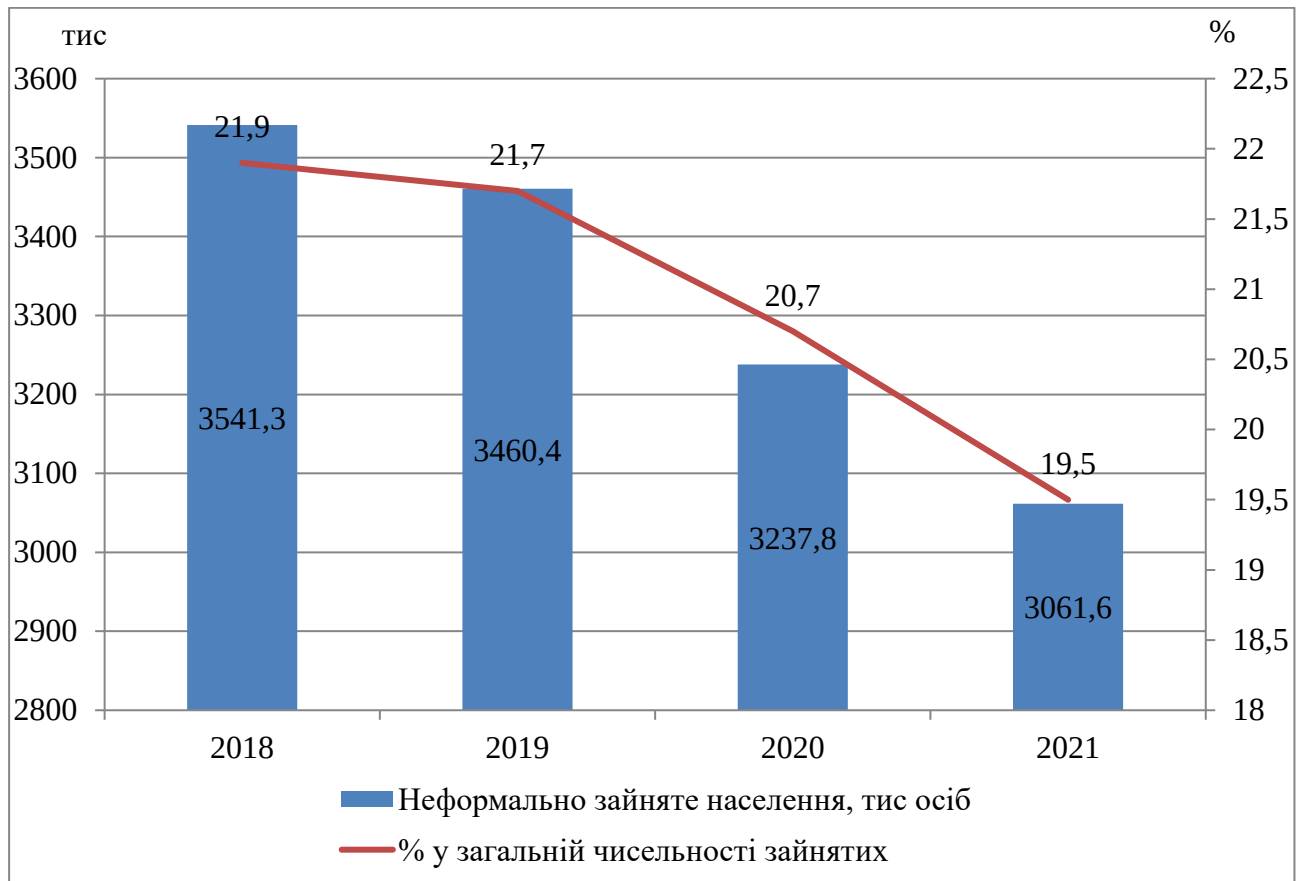

Рис. 2.12. Динаміка неформально зайнятого населення за 2020-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [25]

Отже, спостерігається скорочення чисельності неформально зайнятого населення на вітчизняному ринку праці протягом досліджуваного періоду в цілому на 479,7 тис. осіб або на 13,55 %.

Це пояснюється більшою вразливістю даної категорії зайнятих до впливу кризових явищ в економіці у 2018-2021 рр., у тому числі, спричинених впливу пандемії.

Однак це все ще дуже значний сегмент ринку праці, так, у 2018 році у секторі неформальної зайнятості працювало 21,6% від загальної чисельності зайнятих у економіці, у 2019-2021 рр. цей показник скоротився до 20,9% та 20,7% і 19,5% відповідно, однак це також дуже значна чисельність працюючих, котрі вагомо впливають на економіку України, але вони не сплачують внесків до ПФУ, і це є суттєвим недоліком, який значно впливає на стан солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Під час війни експерти ринку оцінюють чисельність неформально зайнятих в Україні як таку, що зросла щонайменше до 3,8 млн у через втрату офіційних робочих місць, економічну кризу та міграцію.

Навіть у період повоєнного відновлення очікується подальше зростання неформальної зайнятості в короткостроковій перспективі (до 35-40% від зайнятих) через повільне відновлення економіки та дефіцит робочих місць. У середньостроковій перспективі частка може зменшитися за умови економічного зростання та створення офіційних робочих місць – за збереження діючого законодавства та пенсійної системи.

Підсумовуючи оцінювання фінансової бази для сплати внесків, слід зазначити, що навіть у розвинених країнах модель страхування на основі відрахувань від заробітної плати все частіше ставиться під питання формами трудових відносин, що виходять за рамки типових трудових договорів.

Один із варіантів, як можна подолати подібний виклик – це встановлення достатнього для суспільства мінімального рівня соціального захисту, що дозволяє людині отримувати допомогу незалежно від статусу зайнятості. Такою моделлю, яка передбачає як обов'язкове, так і добровільне соціальне

страхування можна охопити набагато більше людей та, безперечно, Україна має піти подібним шляхом.

Завершимо оцінку розрахунком показників ефективності солідарної системи, у тому числі, коефіцієнту заміщення, тобто, відсотку від зарплати, який людина може отримувати в якості пенсії.

Обчислимо його як відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати з котрої стягуються внески на соціальне страхування та з якої здійснюються нарахування до ПФУ за відповідний період (табл.2.6).

Таблиця 2.6

Показники, що характеризують ефективність солідарної системи пенсійного страхування в Україні у 2020-2024 рр.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення, %
Середня пенсія, грн	3 507,51	3 991,53	4 622,59	5 385,25	5 789,05	65,05
Середня заробітна плата, грн	10 340,35	12 993,56	13 376,21	14 308,46	17 486,60	69,11
Коефіцієнт заміщення	0,339	0,307	0,346	0,376	0,331	-2,40
Прожитковий мінімум, грн	2 102	2 270	2 481	2 684	3 028	44,05
Коефіцієнт споживання	1,67	1,76	1,86	2,01	1,91	14,57

Джерело: [власні розрахунки]

При розрахунку коефіцієнта заміщення провадиться зіставлення розміру пенсійних виплат із втраченим заробітком, при розрахунку коефіцієнта споживання – прожитковим мінімум осіб пенсійного віку або прийнятим у відповідній країні стандартом бідності, який, як правило, становить 60% середнього душевого доходу.

На рис. 2.13 наведемо динаміку коефіцієнтів заміщення та споживання за 2020-2024 рр.

Як можна побачити з наведених даних, коефіцієнт заміщення скорочувався протягом періоду 2020-2021 рр. та протягом 2023-2024 рр., тобто, під час кризових періодів в українській економіці – спочатку через пандемію, далі через повномасштабне російське вторгнення.

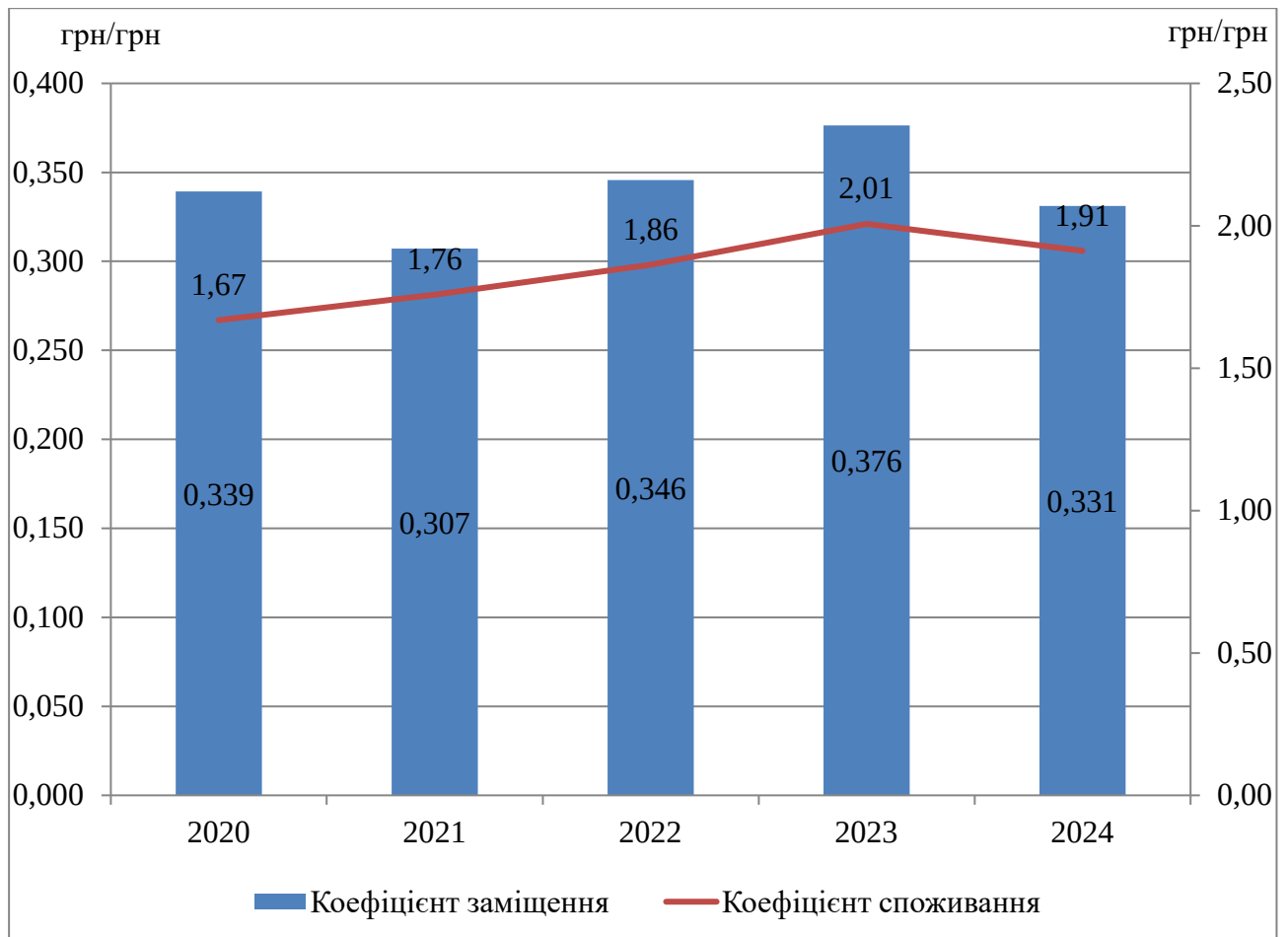

Рис. 2.13. Динаміка коефіцієнтів заміщення та споживання за 2020-2024 рр.

Джерело: власні розрахунки

В цілому за період спостерігалось його скорочення на 2,4% (дані табл. 2.5); станом на 2024 рік передбачено, що пенсійні виплати, в середньому, компенсуватимуть лише 33,1% заробітку, що є дуже низьким показником ефективності діючої пенсійної системи в Україні. Втім, як очікується, у найближчі роки значення коефіцієнту заміщення навряд чи покращиться.

Якщо подивитися на коефіцієнт споживання, зростання якого за період становило 14,57 %, то слід зазначити, що в цілому декларований принцип пенсійної системи – забезпечення виплат на рівні прожиткового мінімуму, забезпечуються. Але тут проблема у тому, що сам показник прожиткового мінімуму є суттєво відірваним від реалій сьогодення, тому їм навряд чи можна користуватися як вичерпним критерієм. Оскільки, наприклад, за оцінками

економістів, враховуючи ціни, наявний прожитковий мінімум має складати приблизно 7 000 грн – і тоді реальне значення коефіцієнту споживання не перевищуватиме 82,7 %, що також вказує на значні існуючі проблеми та виклики діючої системи соціального захисту в цілому та пенсійного забезпечення зокрема, що підтверджує проведений вище аналіз.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми фінансування соціального захисту в Україні викликані війною

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та посилилася повномасштабним вторгненням у 2022 році, спричинила значні економічні та демографічні зміни. За різними оцінками, понад 4,9 млн. українців емігрували, а ще 6,5 млн. стали внутрішньо переміщеними особами. Це призвело до «демографічного шоку», що негативно вплинуло на робочу силу та надходження до Пенсійного фонду України (ПФУ).

Соціальний захист, який включає пенсії, субсидії та допомогу вразливим групам, зазнав тиску через збільшення потреб та зменшення фінансових ресурсів. Дослідження вказують на зростання бідності: рівень бідності зріс з 5% у 2021 році до понад 24% у 2022 році, особливо серед жінок, дітей, осіб з інвалідністю та літніх людей [25].

Основні проблеми фінансування соціального захисту в Україні, сформовані за час війни:

- збільшення вразливості та нові соціальні ризики. Війна створила нові вразливі групи, такі як ВПО, ветерани та сім'ї загиблих. Це збільшило попит на соціальні послуги, що перевищує можливості існуючого фінансування;
- економічний спад та зменшення доходів. Економічний спад, спричинений війною, включає зменшення промислового та сільськогосподарського виробництва, фінансову нестабільність та інфляцію. Це вплинуло на доходи ПФУ, який залежить від Єдиного соціального внеску (ЄСВ). За даними на 2024 рік, загальні доходи Пенсійного фонду України (ПФУ) зросли на 74,8% порівняно з 2020 роком, досягнувши 856,1 млрд. грн, але дані

показують, що частка власних надходжень ПФУ зросла на 88,3% за 2020–2024 роки, але все ще покриває лише 66,1% потреб у 2024 році [30];

- зменшення кількості робочої сили та внесків. Масова еміграція та окупація територій зменшили кількість платників ЄСВ. Кількість формально зайнятих осіб, які сплачують внески, зменшилася, тоді як неформальна зайнятість зросла до 3,8 млн. осіб під час війни, що ще більше скоротило надходження;

- збільшення витрат. Незважаючи на зменшення кількості пенсіонерів (з 11,131 млн. у 2020 році до 10,344 млн. у 2024 році), витрати на пенсії зросли на 65,05%, а загальні витрати ПФУ – на 75,8% за той самий період. Це пов'язано з реорганізацією систем соціального страхування, зокрема об'єднанням ФССУ з ПФУ у 2023 році, що збільшило адміністративні витрати, які зросли на 123,6% за 2020–2024 роки [30];

- зменшення частки соціальних витрат у бюджеті та ВВП. Хоча абсолютні витрати на соціальний захист зросли на 50,53% за 2020–2024 роки, їх частка у консолідованому бюджеті зменшилася з 21,73% до 10,56%, а у ВВП – з 8,27% до 6,81%. Це відображає перерозподіл коштів на оборону через війну;

- неефективність та прогалини у покритті. Солідарна пенсійна система, яка покладається на внески поточних працівників, перебуває під тиском. Коефіцієнт заміщення знизився до 33,1% у 2024 році, що означає, що пенсії покривають лише третину попередніх заробітків, що є недостатнім для гідного життя. Життєвий мінімум, який зріс на 44,05%, вважається занадто низьким, поглиблюючи бідність серед пенсіонерів [30];

- регіональні та адміністративні виклики. Війна погіршила регіональні дисбаланси, ускладнюючи фінансування соціального захисту на місцевому рівні. Хоча частка місцевих бюджетів у соціальних витратах зросла з 6,92% до 10,96%, основна частина (89,04% у 2024 році) все ще походить із державного бюджету, що свідчить про бюджетну централізацію [42, с. 207].

Ці проблеми закладають майбутні ризики та потенційну кризу фінансування після війни, попередження і подальше подолання яких потребує

необхідності багатоканального фінансування, включаючи приватні фонди та впровадження накопичувальної пенсійної системи, щоб зменшити залежність від державного бюджету.

Станом на травень 2025 року уряд України, за підтримки донорів, виділив 7,37 млрд. доларів (7,12 млрд. євро) на пріоритетні напрямки, включаючи соціальний захист, для потреб його відновлення та реконструкції. Однак ще залишається фінансовий дефіцит у розмірі 9,96 млрд. доларів (9,62 млрд. євро), що вказує на значні виклики для покриття потреб.

Проекти, такі як «Інвестування у соціальний захист для інклюзії, стійкості та ефективності» (INSPIRE) від Світового банку, отримали додаткове фінансування у розмірі 662 млн. доларів, що підтримує соціальну допомогу для бідних та вразливих груп. Крім того, Рада Європи реалізувала проект «Посилений соціальний захист в Україні», який завершився у березні 2025 року, спрямований на підтримку вразливих груп, включаючи тих, хто постраждав від війни. США виділили 182,8 млрд. доларів на підтримку України з лютого 2022 року, з яких 83,4 млрд. доларів було фактично розподілено, включаючи фінансування для соціального захисту.

Наведемо детальну таблицю, яка розділяє проблеми на ті, що існували до війни, та ті, що з'явилися після її початку (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Проблеми фінансування соціального захисту в Україні
в умовах війни**

Проблеми	До війни	Після початку війни
Фінансування	Залежність від ЄСВ, низький рівень доходів ПФУ	Зменшення кількості платників ЄСВ, зростання неформальної зайнятості
Витрати	Низький коефіцієнт заміщення, недостатній життєвий мінімум	Збільшення витрат на пенсії та соціальний захист, зменшення частки у бюджеті та ВВП
Вразливість	Нефективність системи	Нові вразливі групи (ВПО, ветерани)
Демографія	-	Масова еміграція, зменшення робочої сили
Регіональні аспекти	Централізація фінансування	Поглиблення регіональних дисбалансів

Джерело: складено автором за даними [44]

Таким чином, проведений аналіз показує, що фінансування соціального захисту в Україні під час війни стикається з серйозними проблемами, включаючи економічний спад, зменшення внесків та збільшення витрат. Дані за 2020–2024 роки підтверджують зростання витрат, але зниження їхньої ефективності, як-от коефіцієнт заміщення на рівні 33,1% у 2024 році. У 2025 році, хоча міжнародна підтримка і допомагає, фінансовий дефіцит залишається значним.

Для вирішення цих проблем необхідні структурні реформи, такі як диверсифікація джерел фінансування, впровадження накопичувальної пенсійної системи та підвищення ефективності програм. Міжнародна співпраця, зокрема з Світовим банком та Радою Європи, є критично важливою для підтримки України у цей складний період [38].

Негативний вплив на систему соціального захисту деяких із зазначених проблем можна зменшити навіть в умовах війни. Для цього у короткостроковій перспективі необхідно:

- збільшити бюджетні асигнування на соціальний захист, зокрема для покриття дефіциту ПФУ, який залишається через недостатність власних надходжень;
- активізувати залучення міжнародної допомоги;
- покращити координацію з донорами, такими як ООН, щоб забезпечити цільове фінансування соціальних програм;
- оптимізувати витрати та підвищити ефективність адміністрування, а саме, скоротити адміністративні витрати шляхом реорганізації процесів у ПФУ, зокрема через автоматизацію та зменшення бюрократії;
- перерозподілити кошти на адресну допомогу вразливим групам, таким як ВПО та ветерани, замість універсальних виплат, які можуть бути менш ефективними;
- впровадити ефективний моніторинг та оцінку ефективності соціальних програм для уникнення дублювання та неефективного використання ресурсів;

- розширити використання цифровізації для спрощення доступу до соціальних послуг, для підвищення ефективності системи соціального захисту. У воєнних умовах це особливо актуально для забезпечення доступу до послуг у віддалених чи окупованих регіонах. Для цього слід розширювати платформи, такі як «Дія», для подання заяв на соціальні виплати, субсидії та пенсії, що зменшить адміністративне навантаження та корупційні ризики; активно створювати онлайн-бази даних для відстеження вразливих груп, що полегшить координацію між державними органами та міжнародними організаціями;

- розробити цільові програми для ВПО, включаючи житлові субсидії, психологічну підтримку та працевлаштування. Забезпечити ветеранів та сім'ї загиблих медичною, реабілітаційною та фінансовою допомогою, зокрема через розширення програм професійної адаптації. Збільшити виплати для осіб, які втратили роботу чи майно через бойові дії, використовуючи міжнародне фінансування для швидкого реагування;

- впровадити прозорі механізми розподілу соціальних виплат, включаючи публічні звіти про використання бюджетних та донорських коштів. Створити антикорупційні механізми, такі як незалежний аудит соціальних програм, для забезпечення ефективного використання ресурсів;

- стимулювати формальну зайнятість для збільшення надходжень до ПФУ. Запровадити тимчасові пільги для роботодавців, які створюють офіційні робочі місця, особливо у постраждалих регіонах. Розробити програми перекваліфікації для осіб, які втратили роботу, щоб сприяти їх поверненню до формального сектору;

- розвиток співпраці з місцевими громадами. Підтримувати громади у розвитку локальних соціальних програм, особливо у регіонах, постраждалих від війни. Передавати більше повноважень громадам щодо розподілу соціальної допомоги, забезпечуючи їх необхідними ресурсами через міжбюджетні трансферти.

Як запропоновані заходи можуть вплинути на ключові показники системи соціального захисту під час війни, визначено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Вплив запропонованих заходів на ключові показники соціального захисту в Україні в умовах війни

Заходи	Очікуваний вплив	Ключові показники (2024)	Прогноз на 2025
Стабільне фінансування	Зменшення дефіциту ПФУ, підтримка вразливих груп	Доходи ПФУ: 856,1 млрд. грн, держбюджет: 29,1%	Зростання доходів ПФУ на 5–10% за рахунок донорів
Оптимізація витрат	Зменшення адміністративних витрат, більше коштів на виплати	Адмінвитрати: 11,83 млрд. грн (+123,6%)	Скорочення адмінвитрат на 10–15%
Цифровізація	Спрощення доступу, зменшення корупції	Частка цифрових послуг: низька	Зростання цифрових заяв до 50%
Адресна підтримка	Підвищення охоплення ВПО, ветеранів	ВПО: 6,5 млн., ветерани: невідомо	Охоплення 70% ВПО та ветеранів
Прозорість	Зростання довіри, ефективне використання коштів	Відсутність публічних звітів	Публікація звітів для 80% програм
Формальна зайнятість	Збільшення ЄСВ	Неформальна зайнятість: 3,8 млн	Скорочення неформальної зайнятості на 5%
Співпраця з громадами	Посилення регіональних програм	Частка місцевих бюджетів: 10,96%	Зростання частки місцевих бюджетів до 15%

Джерело: складено автором за даними [46]

Таким чином, умови війни створюють значні обмеження для системи соціального захисту, але вдосконалення можливе через реалізацію запропонованих заходів. Забезпечення стабільного фінансування за рахунок держбюджету та міжнародної допомоги, оптимізація витрат, розширення цифровізації, адресна підтримка вразливих груп, підвищення прозорості, стимулювання формальної зайнятості та співпраця з місцевими громадами дозволять підвищити ефективність системи. Міжнародна підтримка, зокрема від Світового банку та ООН, є критично важливою для покриття дефіциту фінансування, який у 2025 році становить 9,96 млрд доларів.

Ці заходи не лише стабілізують систему зараз, але й закладають основу для її реформування у повоєнний період.

3.2. Перспективи розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні

Для розвитку системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні наразі важливо забезпечити стабільність системи соціального захисту через збільшення державного фінансування, щоб компенсувати зменшення надходжень від ЄСВ через еміграцію та окупацію. У цьому міжнародна допомога відіграє ключову роль. Також необхідно оптимізувати витрати, зокрема зменшити адміністративні витрати, які зросли на 123,6% за 2020–2024 роки, та розширити цифрові технології для покращення ефективності.

У період повоєнного відновлення ключовим буде відновлення економіки для збільшення кількості платників ЄСВ, що допоможе зменшити залежність від державного бюджету. Це включає заходи для стимулювання зайнятості, зменшення неформальної зайнятості та підвищення доходів населення. Необхідно впровадити реформу пенсійної системи, зокрема накопичувальної системи, для забезпечення її сталості і зменшення залежності від солідарної системи.

Також важливо підвищити роль місцевих бюджетів, які вже зросли з 6,92% у 2020 році до 10,96% у 2024 році, що допоможе вирішити регіональні дисбаланси та покращити доступ до послуг, та розробити програми для підтримки повернутих мігрантів, включаючи соціальні послуги та допомогу у працевлаштуванні [36, с. 244].

Водночас, період повоєнного відновлення в Україні відкриває можливості не тільки для відновлення на довоєнних засадах, а й для структурних реформ системи соціального захисту. Наведемо ключові заходи, адаптовані до контексту повоєнного відновлення:

1. Розвиток цифрових платформ для інтегрованого управління соціальними послугами. Цифровізація, як ключовий напрям, може значно підвищити ефективність соціального захисту в період відновлення. Замість простого розширення платформи «Дія», необхідно створити єдину цифрову

екосистему для соціальних послуг, яка інтегрує дані про пенсії, субсидії, медичну допомогу та програми для ВПО і ветеранів. Це дозволить автоматизувати обробку заяв, зменшивши адміністративні витрати;

- впровадити штучний інтелект для прогнозування потреб соціальної підтримки на основі демографічних і економічних даних, що допоможе оптимізувати бюджетне планування. Наприклад, AI може аналізувати міграційні потоки для прогнозування повернення громадян і їхніх потреб у соціальних виплатах;

- розробити мобільні додатки з функцією чат-ботів для консультацій щодо соціальних виплат, що полегшить доступ до інформації для осіб у віддалених регіонах або з обмеженими можливостями.

2. Запровадження накопичувальної пенсійної системи. Солідарна пенсійна система, яка залежить від ЄСВ, виявилася нестійкою через зменшення робочої сили (з 43,9% у 2022 році до 39,7% у 2023 році) та низький коефіцієнт заміщення (33,1% у 2024 році). Перехід до накопичувальної системи є критично важливим для забезпечення довгострокової стабільності [58, с. 417]. З цією метою доцільно:

- розпочати пілотні проекти накопичувальних пенсійних фондів для працівників формального сектору, де роботодавці та працівники сплачують внески (наприклад, 2–3% від зарплати) на індивідуальні пенсійні рахунки;

- створити державний регулятор для нагляду за приватними пенсійними фондами, щоб запобігти зловживанням і забезпечити прозорість інвестицій;

- стимулювати участь у накопичувальній системі через податкові пільги для роботодавців і працівників, що сприятиме формалізації зайнятості;

- поєднати накопичувальну систему з солідарною для перехідного періоду, щоб забезпечити виплати нинішнім пенсіонерам, поступово знижуючи навантаження на ПФУ.

3. Створення цифрових реєстрів для моніторингу соціальних виплат для підвищення прозорості та ефективності розподілу ресурсів:

- розробити національний цифровий реєстр отримувачів соціальних виплат, який включатиме верифіковані дані про ВПО, ветеранів, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп. Це зменшить дублювання виплат і витік коштів;
- використовувати блокчейн-технології для забезпечення безпеки даних і захисту від маніпуляцій у розподілі соціальної допомоги;
- інтегрувати реєстр із міжнародними донорськими програмами, щоб спростити координацію фінансування від Світового банку, ООН та інших партнерів.

4. Розвиток цифрових інструментів для соціального підприємництва. У період відновлення соціальне підприємництво може стати додатковим джерелом фінансування соціальних програм:

- створити онлайн-платформу для підтримки соціальних стартапів, які надають послуги вразливим групам (наприклад, працевлаштування ветеранів або навчання для ВПО). Платформа може пропонувати гранти, навчання та доступ до інвесторів;
- впровадити цифрові краудфандингові інструменти для залучення мікрофінансування від громадян і діаспори на локальні соціальні проекти, що зменшить тиск на державний бюджет;
- надати податкові стимули для соціальних підприємств, які використовують цифрові технології для масштабування своєї діяльності.

5. Запровадити цифрові програми реінтеграції та перекваліфікації. Повернення мігрантів і реінтеграція ветеранів потребуватимуть нових підходів до соціального захисту:

- розробити онлайн-платформи для дистанційного навчання та перекваліфікації, спрямовані на ВПО, ветеранів і повернутих мігрантів. Такі платформи можуть пропонувати курси з цифрових навичок, підприємництва та інших затребуваних професій;

- створити цифрові біржі праці, які з'єднують роботодавців із шукачами роботи серед вразливих груп, з акцентом на віддалену роботу для осіб у постраждалих регіонах;

- використовувати дані з цифрових реєстрів для таргетування програм перекваліфікації, щоб відповідати потребам ринку праці.

6. Пілотні проекти універсального базового доходу (УБД) для постраждалих регіонів. Для підтримки населення в регіонах, найбільш постраждалих від війни:

- запустити пілотні проекти УБД, які фінансуватимуться за рахунок міжнародної допомоги (наприклад, Світовий банк виділив 7,37 млрд. доларів на відновлення у 2025 році). УБД може бути тимчасовим заходом для забезпечення мінімального рівня життя;

- використовувати цифрові гарантії для виплат УБД, що забезпечить швидкий і прозорий розподіл коштів;

- оцінити ефективність пілотних проектів через цифрові аналітичні інструменти, щоб визначити можливість масштабування.

7. Модернізація інфраструктури соціальних установ через цифрові рішення. Для цього слід:

- впровадити цифрові системи управління в соціальних установах (наприклад, лікарнях, центрах реабілітації) для моніторингу ресурсів, планування послуг і координації з донорами;

- використовувати геоінформаційні системи (GIS) для оцінки потреб у відновленні соціальної інфраструктури в різних регіонах, що допоможе ефективно розподіляти кошти;

- створити цифрові портали для залучення інвестицій у реконструкцію соціальних об'єктів, включаючи співпрацю з приватним сектором.

Зведемо запропоновані заходи та їх вплив на ключові показники системи соціального захисту у післявоєнний час у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Вплив запропонованих заходів на ключові показники соціального захисту в Україні в період повоєнного відновлення

Заходи	Очікуваний вплив	Ключові показники (2024)	Прогноз на 2025–2027
Цифрова екосистема	Автоматизація, зниження адмінвитрат	Адмінвитрати: 11,83 млрд грн (+123,6%)	Скорочення адмінвитрат на 20%
Накопичувальна пенсійна система	Зменшення тиску на ПФУ, зростання пенсій	Коефіцієнт заміщення: 33,1%	Підвищення коефіцієнта заміщення до 40%
Цифрові реєстри	Прозорість, зменшення дублювання	Відсутність єдиного реєстру	Верифікація 90% отримувачів виплат
Соціальне підприємництво	Нові джерела фінансування	Обмежена роль соцпідприємств	Зростання соцпідприємств на 15%
Цифрові програми перекваліфікації	Зростання зайнятості	Неформальна зайнятість: 3,8 млн	Скорочення неформальної зайнятості на 10%
Пілотні проекти УБД	Підтримка постраждалих регіонів	Відсутність УБД	Охоплення 50% населення в пілотних регіонах
Модернізація інфраструктури	Відновлення соцустанов	Значна частина зруйнована	Відновлення 30% соцустанов

Джерело: складено автором за даними [46]

Отже, у період повоєнного відновлення вдосконалення системи соціального захисту в Україні потребує комплексного підходу, який поєднує цифровізацію, реформу пенсійної системи та інноваційні фінансові інструменти. Розвиток цифрових екосистем і реєстрів забезпечить прозорість і ефективність, тоді як накопичувальна пенсійна система зменшить залежність від солідарної моделі. Соціальне підприємництво, цифрові програми перекваліфікації, пілотні проекти універсального базового доходу та модернізація інфраструктури через цифрові рішення створять основу для сталого розвитку. Міжнародна підтримка, зокрема від Світового банку, залишатиметься ключовою для фінансування цих ініціатив.

Реалізація цих заходів не лише відновить систему соціального захисту, але й зробить її більш стійкою до майбутніх викликів.

Довгострокове реформування системи соціального захисту в Україні потребує фундаментальних змін для забезпечення її сталості та адаптації до демографічних і економічних викликів.

У довгостроковій перспективі (10–20 років) необхідно перейти до багатоканального фінансування, включаючи приватні пенсійні фонди та добровільні страхові схеми, для зменшення залежності від державного бюджету. Соціальні інвестиції, такі як освіта та розвиток ринку праці, допоможуть зменшити і довгострокову залежність від соціальної допомоги та підвищити економічну продуктивність. Також потрібно адаптуватися до демографічних змін, зокрема старіння населення, зменшення кількості робочої сили та продовжувати міжнародну співпрацю для обміну досвідом.

Розробка стратегій для адаптації до демографічних змін, включаючи старіння населення, є необхідною. Це може включати заходи для збільшення зайнятості серед літніх людей та підвищення пенсійного віку.

Продовження міжнародної співпраці для обміну досвідом, залучення інвестицій у соціальний сектор та підтримки реформ є важливим для забезпечення сталості системи [31].

I. Створення багатоканальної універсальної системи соціального захисту повинно передбачати:

1. Розвиток приватних пенсійних і страхових фондів. Для зменшення залежності від солідарної системи, яка покладається на ЄСВ (66,1% доходів ПФУ у 2024 році), необхідно:

– створити законодавчу базу для функціонування приватних пенсійних фондів, які інвестуватимуть внески громадян у диверсифіковані активи (державні облігації, акції, нерухомість). Це забезпечить довгострокову фінансову стійкість;

- запровадити добровільні страхові схеми для покриття ризиків, таких як безробіття, хвороби чи інвалідність, з можливістю субсидування внесків для низькодохідних груп за рахунок держави;

- стимулювати участь громадян через податкові пільги (наприклад, звільнення внесків до пенсійних фондів від податку на доходи фізичних осіб) та інформаційні кампанії про переваги накопичувальних систем.

2. Інтеграція соціального підприємництва як джерела фінансування. Соціальне підприємництво може стати новим каналом фінансування соціальних програм, якщо:

- розробити державну програму підтримки соціальних підприємств, які надають послуги вразливим групам (наприклад, центри реабілітації для ветеранів або освітні програми для осіб з інвалідністю). Програма може включати гранти, пільгові кредити та доступ до ринків;

- створити державно-приватні партнерства (ДПП) для фінансування соціальних проєктів, де приватний сектор інвестує в інфраструктуру (наприклад, будинки для літніх людей), а держава забезпечує регуляторну підтримку;

- впровадити механізми соціальних облігацій, які залучають приватні інвестиції для фінансування соціальних ініціатив з гарантованою віддачею від держави.

3. Розширення ролі місцевих бюджетів у фінансуванні соціального захисту. Частка місцевих бюджетів у соціальних витратах зросла з 6,92% у 2020 році до 10,96% у 2024 році, але централізація надовго ще залишиться проблемою. Для посилення децентралізації доцільно:

- запровадити формулу розподілу міжбюджетних трансфертів, яка враховує соціально-економічні потреби регіонів, щоб забезпечити достатнє фінансування локальних соціальних програм;

- дозволити громадам створювати власні соціальні фонди, які фінансуватимуться за рахунок місцевих податків і зборів, для підтримки специфічних потреб (наприклад, програм для ВПО у прифронтових регіонах);

- навчати місцеві органи влади ефективному управлінню соціальними програмами через міжнародні програми обміну досвідом.

4. Інтеграція міжнародних фінансових механізмів. Міжнародна співпраця, яка вже відіграє ключову роль, залишатиметься важливим каналом фінансування:

- укласти довгострокові угоди з міжнародними фінансовими організаціями для створення фондів, які фінансуватимуть універсальні програми;

- залучити інвестиції від країн-партнерів у соціальну інфраструктуру через механізми, подібні до «Плану Маршалла», з акцентом на відновлення зруйнованих соціальних об'єктів;

- використовувати гранти від ЄС для пілотних проектів універсального соціального захисту, які можуть масштабуватися на національний рівень.

5. Розвиток соціальних інвестицій для профілактики соціальних ризиків. Для зменшення майбутнього навантаження на систему соціального захисту:

- інвестувати в освіту та охорону здоров'я через державні та приватні програми, що підвищить людський капітал і зменшить потребу в соціальних виплатах. Наприклад, програми раннього втручання для дітей з інвалідністю можуть знизити витрати на довгострокову підтримку;

- створити фонди соціальних інвестицій, які фінансуватимуться за рахунок корпоративних внесків і спрямовуватимуться на профілактичні програми (наприклад, боротьба з бідністю через мікрокредитування);

- впровадити національну стратегію активного старіння, яка заохочує зайнятість літніх людей через гнучкі робочі графіки та перекваліфікацію [46].

II. Поступове впровадження універсального базового доходу (УБД). Універсальний базовий дохід (УБД) – це регулярна виплата кожному громадянину без умов, спрямована на забезпечення базового рівня життя. У довгостроковій перспективі УБД може замінити частину соціальних виплат, спростивши систему та зменшивши адміністративні витрати. Впровадження

УБД в Україні потребує поетапного підходу та ретельного обґрунтування розміру виплат.

Етапи впровадження УБД:

1) Пілотні проекти (5–7 років після війни). Розпочати пілотні програми УБД у регіонах з високим рівнем бідності або значними спричиненими війною втратами (наприклад, Харківська, Донецька області). Фінансування забезпечувати за рахунок міжнародних донорів (Світовий банк, ЄС) та перерозподілу бюджетних коштів від менш ефективних соціальних програм.

2) Розширення на окремі групи (8–12 років). Поширити УБД на вразливі категорії населення, такі як особи з інвалідністю, літні люди та безробітні, замінивши частину цільових виплат. Це дозволить оцінити вплив УБД на бідність і зайнятість.

3) Національне впровадження (15–20 років). Запровадити УБД по всій країні, поступово замінюючи універсальними виплатами менш ефективні соціальні програми, такі як субсидії чи допомога по безробіттю [6, с. 12].

Розмір УБД має бути достатнім для забезпечення базових потреб, але не настільки високим, щоб демотивувати працевлаштування. Потрібно визначити і встановити основні критерії для визначення розміру:

- прожитковий мінімум. УБД має бути прив'язаним до реального прожиткового мінімуму, який коригується щорічно з урахуванням інфляції та цін на основні товари;

- ВВП на душу населення. УБД може становити 20–30% від ВВП на душу населення, що еквівалентно 3600–5400 грн на місяць у 2024 році, з подальшим зростанням пропорційно економічному зростанню;

- медіанний дохід. УБД має бути нижчим за медіанний дохід, щоб стимулювати зайнятість. УБД у межах 40–50% від медіанного доходу (5000–7000 грн) буде оптимальним;

- бюджетні можливості. УБД для 37 млн. громадян на рівні 5000 грн/місяць потребуватиме 2,22 трлн. грн на рік, що перевищує нинішні витрати

вчетверо. Для реалізації УБД необхідно збільшити ВВП та оптимізувати бюджет шляхом скорочення неефективних програм.

На початковому етапі (пілотні проекти) УБД може становити 3500–4000 грн на місяць (приблизно 50% реального прожиткового мінімуму). У міру економічного зростання та впровадження багатоканального фінансування розмір може зрости до 6000–8000 грн (20–25% ВВП на душу населення або 50% медіанного доходу) до 2040 року [44].

Джерелами для забезпечення сталого фінансування УБД повинні стати:

- податкові надходження. Запровадити прогресивне оподаткування для високодохідних груп та податок на розкіш, щоб перерозподілити ресурси на УБД;
- економія від оптимізації. Скоротити адміністративні витрати та замінити неефективні програми (наприклад, субсидії) універсальними виплатами;
- міжнародна підтримка. Використовувати гранти від міжнародних організацій на початку, поступово переходячи до самодостатньої моделі;
- ресурсні доходи. Спрямувати частину доходів від відновлення економіки (наприклад, від експорту аграрної продукції) на фінансування УБД.

Практична реалізація УБД принесе переваги у вигляді зменшення бідності (24% населення у 2022 році), спрощення системи соціальних виплат, підвищення соціальної стабільності, стимулювання споживчого попиту.

При цьому слід враховувати і наступні виклики у вигляді високих бюджетних витрат, ризику демотивації до роботи, потреби в економічному зростанні для забезпечення фінансування. Для мінімізації ризиків УБД має бути прив'язаним до економічних показників і доповнюватися програмами стимулювання зайнятості.

Зазначені заходи вплинуть на ключові показники системи соціального захисту у довгостроковій перспективі (2035–2045 роки) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Вплив запропонованих заходів на ключові показники соціального захисту в Україні в довгостроковій перспективі

Заходи	Очікуваний вплив	Ключові показники (2024)	Прогноз на 2035–2045
Приватні фонди	Зменшення тиску на ПФУ	Власні надходження ПФУ: 66,1%	Частка приватних фондів: 30% фінансування
Соціальне підприємництво	Нові джерела фінансування	Обмежена роль соцпідприємств	10% соцпрограм фінансується соцпідприємствами
Місцеві бюджети	Посилення децентралізації	Частка місцевих бюджетів: 10,96%	Частка місцевих бюджетів: 20%
Міжнародні механізми	Стабільне фінансування	Донорська підтримка: 7,37 млрд дол.	5% фінансування від міжнародних фондів
Соціальні інвестиції	Зменшення соціальних ризиків	Витрати на соцзахист: 6,81% ВВП	Зниження витрат на соцвиплати на 10%
УБД (пілотні проекти)	Зменшення бідності	Відсутність УБД	Охоплення 20% населення, УБД 3500–4000 грн
УБД (національний)	Спрощення системи, стабільність	Витрати на соцзахист: 521,9 млрд. грн	УБД 6000–8000 грн, охоплення 100%

Джерело: складено автором за даними [57]

Таким чином, довгострокове реформування системи соціального захисту в Україні потребує створення багатоканальної універсальної системи, яка поєднує державне фінансування, приватні пенсійні фонди, соціальне підприємництво, місцеві бюджети, міжнародні механізми та соціальні інвестиції. Це зменшить залежність від солідарної системи, яка виявилася нестійкою через демографічні та економічні виклики.

Міжнародна підтримка, зокрема від Світового банку, залишатиметься важливою на початкових етапах, але економічне зростання та оптимізація витрат забезпечать сталість реформ у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні та визначення дало змогу дійти до наступних висновків:

1. Встановлено, що передусім система соціального захисту спрямована на забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму. Роль соціального захисту в економічній системі держави є багатоаспектною та виходить далеко за межі просто гуманітарної функції, виконуючи цілий перелік надзвичайно важливих функцій, які реалізує українська держава відповідно до своєї соціальної орієнтації. Сьогодні в Україні, яка стикається з безпрецедентними викликами внаслідок російської агресії, система соціального захисту потребує трансформації та адаптації до нових реалій. Вона має забезпечувати не лише базові соціальні гарантії, але й створювати умови для відновлення та розвитку людського потенціалу, який є ключовим ресурсом для післявоєнної відбудови країни.

2. Проведений аналіз теоретичних аспектів фінансового забезпечення соціального захисту свідчить, що немає універсального рішення для фінансування соціального захисту. Розвинуті країни можуть покладатися на соціальне страхування, тоді як країни, що розвиваються, потребують комбінації податково-фінансованих програм і зусиль щодо формалізації економіки. Глобалізація та демографічні зміни, такі як старіння населення, вимагають інноваційних механізмів, таких як цифрові технології та міжнародна співпраця. Соціальний інвестиційний підхід, який акцентує на інвестиціях у людський капітал, пропонує перспективний напрямок, але потребує довгострокового планування та політичної волі.

3. Дослідження системи соціального захисту в Україні передбачала проведення оцінки стану Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та Пенсійного фонду України. Встановлено,

що фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття відіграє важливу роль у системі соціального захисту України, забезпечуючи фінансову підтримку та програми з працевлаштування для осіб, які втратили роботу. Протягом досліджуваного періоду визначено скорочення як доходів, так і витрат фонду, що свідчить про негативне становище на ринку праці, оскільки така ситуація спричинена скороченням робочої сили, відтоку значної частини працездатного населення за кордон через російську агресію, а також значну тінізацію ринку праці, через що зменшується чисельність працівників, що сплачують страхові внески, а також звертаються до Державної служби зайнятості по офіційне працевлаштування.

Оцінка сучасного стану соціального захисту показала, передусім, щодо у структурі видатків ПФУ протягом останніх років переважну частку складали витрати на пенсійні виплати – від 96,4% у 2020 році до 88,9% у 2024 році. Слід зазначити, що попри величезне навантаження пенсійних виплат на пенсійну систему України, їхня динаміка показує поступове зниження частки витрат на пенсійні виплати в структурі фінансування ПФУ, що свідчить про перерозподіл коштів на користь фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, хоча пенсійні виплати залишаються основною статтею витрат. Такі зміни спричинені реорганізацією системи соціального страхування, яка набула чинності з 1 січня 2023 року відповідно до Закону України №2620.

Встановлено, що видаткова частина бюджету Пенсійного фонду України щорічно потребує в середньому понад 11% валового внутрішнього продукту тільки на покриття пенсійного забезпечення та супутніх виплат. Проведений аналіз вказує на майбутню кризу фінансування пенсійних виплат в Україні.

По-перше, відбулося скорочення працездатного населення. Війна призвела до масової еміграції, за оцінками 4,9 млн. осіб станом на початок 2025 року перебувають у вимушеній міграції за кордоном, також зменшилася кількість платників єдиного соціального внеску (ЄСВ), що є основним джерелом фінансування ПФУ та системи соціального захисту. Також негативний вплив

здійснює економічний спад та обмеження ділової активності через повномасштабне російське вторгнення.

По-друге, відбулася реорганізація соціального страхування – передача функцій ФССУ до ПФУ у 2023 році збільшила витрати на соціальні виплати, зменшивши частку пенсійних виплат у структурі витрат (з 96,4% у 2020 до 88,9% у 2024).

Отже, оскільки війна триває, окупація територій та міграція ускладнюють прогнозування демографічних і фінансових показників. Після війни можливе повернення частини мігрантів, але відновлення економіки та працездатного населення займе роки. Варто зазначити, що оздоровлення системи соціального захисту можливе лише за докорінної перебудови системи її фінансування й забезпечення широкого залучення позабюджетних коштів. Бо навіть за існуючих умов ці джерела фінансування не покривають повністю реальні потреби соціального захисту у коштах, в враховуючи обсяги вимушеної міграції та значну кількість дітей та молоді, які покинули країну – ситуація обіцяє стати загрозливою. Саме тому нова система фінансування соціального захисту має бути в перспективі багатоканальною, яка передбачатиме безпосередню участь громадян у процесах формування та використання централізованих, а також децентралізованих фондів фінансових ресурсів.

Таким чином, діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття доповнює діяльність Пенсійного фонду України (ПФУ), який зосереджений на виплатах пенсій та інших соціальних виплатах для літніх людей та осіб з інвалідністю. Обидва фонди є частиною загальної системи соціального страхування, але обслуговують різні групи населення та різні види соціальних ризиків: ФЗДС СНВ підтримує безробітних працездатного віку, тоді як ПФУ забезпечує соціальний захист для осіб похилого віку та з інвалідністю.

4. Проведений аналіз ефективності фінансування соціального захисту показав, що у 2024 році фінансування соціального захисту та соціального забезпечення майже повністю забезпечувалося за рахунок коштів державного

бюджету, що спричиняє необхідність подальшої розробки більш досконалого фінансового механізму економічного регулювання даного процесу.

Проведена оцінка ефективності соціального захисту у частині стану солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відповідно до чисельності тих, хто працює, отримує заробітну плату та сплачує з неї внески до пенсійного фонду показала, що показники робочої сили скорочуються з кожним роком. І хоча дослідження показало стабільне зростання заробітної плати – це ще не свідчить про забезпеченість ефективного розвитку людського капіталу, зокрема, його соціального захисту. Значна частина працівників в Україні працюють у неформальному секторі та не забезпечені соціальним страхуванням. Така ситуація погіршилася із початком російського вторгнення і навіть у період повоєнного відновлення очікується подальше зростання неформальної зайнятості в короткостроковій перспективі (до 35-40% від зайнятих) через повільне відновлення економіки та дефіцит робочих місць. У середньостроковій перспективі частка може зменшитися за умови економічного зростання та створення офіційних робочих місць – за збереження діючого законодавства та пенсійної системи. Все це обмежує фінансування соціального захисту і відповідно його ефективність. Підсумовуючи оцінювання фінансової бази для сплати внесків, слід зазначити, що навіть у розвинених країнах модель страхування на основі відрахувань від заробітної плати все частіше ставиться під питання формами трудових відносин, що виходять за рамки типових трудових договорів.

Що стосується розрахунку показників ефективності солідарної пенсійної системи, то її слід оцінити як незадовільну. Якщо подивитися на коефіцієнт споживання, зростання якого за період становило 14,57 %, то слід зазначити, що в цілому декларований принцип пенсійної системи – забезпечення виплат на рівні прожиткового мінімуму, забезпечуються. Але тут проблема у тому, що сам показник прожиткового мінімуму є суттєво відірваним від реалій сьогодення, тому їм навряд чи можна користуватися як вичерпним критерієм. Оскільки, наприклад, за оцінками економістів, враховуючи ціни, наявний прожитковий

мінімум має складати приблизно 7 000 грн – і тоді реальне значення коефіцієнту споживання не перевищуватиме 82,7 %, що також вказує на значні існуючі проблеми та виклики діючої системи соціального захисту в цілому та пенсійного забезпечення зокрема, що підтверджує проведений аналіз.

5. Умови війни створюють значні обмеження для системи соціального захисту, але вдосконалення можливе через реалізацію запропонованих заходів. Забезпечення стабільного фінансування за рахунок держбюджету та міжнародної допомоги, оптимізація витрат, розширення цифровізації, адресна підтримка вразливих груп, підвищення прозорості, стимулювання формальної зайнятості та співпраця з місцевими громадами дозволять підвищити ефективність системи.

6. У період повоєнного відновлення вдосконалення системи соціального захисту в Україні потребує комплексного підходу, який поєднує цифровізацію, реформу пенсійної системи та інноваційні фінансові інструменти. Розвиток цифрових екосистем і реєстрів забезпечить прозорість і ефективність, тоді як накопичувальна пенсійна система зменшить залежність від солідарної моделі. Соціальне підприємництво, цифрові програми перекваліфікації, пілотні проекти універсального базового доходу та модернізація інфраструктури через цифрові рішення створять основу для сталого розвитку. Міжнародна підтримка, зокрема від Світового банку, залишатиметься ключовою для фінансування цих ініціатив.

Реалізація цих заходів не лише відновить систему соціального захисту, але й зробить її більш стійкою до майбутніх викликів.

Довгострокове реформування системи соціального захисту в Україні потребує створення багатоканальної універсальної системи, яка поєднує державне фінансування, приватні пенсійні фонди, соціальне підприємництво, місцеві бюджети, міжнародні механізми та соціальні інвестиції. Це зменшить залежність від солідарної системи, яка виявилася нестійкою через демографічні та економічні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аранович Ф. Співпраця роботодавців з недержавними пенсійними фондами: особливості та переваги. URL : <https://sdm-partners.com/novyny/non-gov-pension-funds-benefits/>
2. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viyny>
3. Бившев Р. О., Черненко Л. С., Петросян Г. А. Проблеми фінансування сфери соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 115–122.
4. Болотіна Є. В., Шубна О. В., Л. О. Бившева Л. О. Проблеми розвитку пенсійного забезпечення в Україні в контексті соціального захисту. *Економічний вісник Донбасу* 2021. № 1(63). С. 162–170.
5. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № (34). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>
6. Бортник С. М., Сєвідова І. О. Забезпечення організаційно-правових умов фінансування соціальної сфери України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 9–20.
7. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
8. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4(24). С. 170–178.
9. Гуріна О. В., Корнєва Н. О. Фінансова модель розвитку систем соціального захисту інклюзивного характеру. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/21.pdf

10. Долгіх Н. Удосконалення правового регулювання системи пенсійного забезпечення України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 33–40.
11. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022, 2021, 2020, 2019, 2018, 2017, 2016, 2015 роках. URL : <https://www.pfu.gov.ua/zvity-pro-diyalnist>
12. Ішук А. М. Сучасний розвиток пенсійного забезпечення правовідносин в Україні у контексті євроінтеграції. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 2(8). С. 126–134.
13. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1–10.
14. Коваль О. П. Реформування солідарної пенсійної системи України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2020. 28 с.
15. Кондрат І. Ю., Ярошевич Н. Б., Калайтан Т. В. Оцінювання довгострокової стійкості пенсійної системи України і перспективи її розвитку. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2022. № 1 (42). С. 226–239.
16. Кравченко М. В., Вітенко З. Р. Особливості пенсійного забезпечення військовослужбовців у сучасних умовах. *Наукові перспективи*. 2023. № 9(39). С. 129–136.
17. Лапіка А. О. Адміністративні процедури реалізації повноважень місцевих державних адміністрацій в галузі бюджету та фінансів. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 212–224.
18. Леонов Д.А. Вплив державного регулювання на розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні. *Світ фінансів*. 2019. № 3 (60). С. 165–178.
19. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочінський, 2016. 496 с.

20. Марущак А. В. Діяльність пенсійного фонду України як позабюджетного цільового фонду у контексті реформувань пенсійної системи. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 6. С. 55–59.
21. Махортов Ю.О. Телічко Н.А. Управління системою соціального захисту в Україні в умовах впливу сучасних міжнародних економічних відносин. *Інтелект XXI*. 2017. № 3. С. 23–29.
22. Никифоренко В. Г. Соціальна політика в Україні: реалії та перспективи оновлення: монографія. Одеса, 2015. 363 с.
23. Огінська А. Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава: науково-практичний журнал*. 2018. № 4, квітень. С. 131–136.
24. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
25. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. Сторінка ФЗДС СНВ. URL: <https://www.dcz.gov.ua/Fond/infofond>
26. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
27. Офіційний сайт Міжнародної асоціації соціального забезпечення. URL: <https://ww1.issa.int/>
28. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/>
29. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>
30. Пенсійний фонд України: інформаційна сторінка вебпорталу. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhets/>
31. Петрушка В. А. Сучасні проблеми та перспективи соціального захисту населення в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67795.doc.htm

32. Петрушка О. В., Сидоров І. П. Розподільчі та накопичувальні пенсійні системи: азіатський досвід та висновки для України. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 35. С. 405–410.
33. Поліщук Р. М. Проблематика фінансового правового регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 1 (49). С. 162–168.
34. Приходченко О. Ю. Система пенсійного забезпечення та методи її оцінки. *Economics Bulletin*. 2020. № 2. С. 88–96.
35. Прокопчук О. Т., Бондаренко Н. В., Улянич Ю. В. Особливості системи соціального захисту населення в Україні. URL: DOI: 10.32782/2415-8240-2023-102-2-131-145
36. Пунтус Д. А. Соціальне забезпечення як складова державної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 243–245.
37. Робоча сила в Україні різко скоротилась: які причини. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/robocha-sila-v-ukrayini-rizko-skorotilas-yaki-prichini-2571024.html>
38. Світовий банк покращив прогноз зростання економіки України з 2% до 3,5% у 2023 році. URL: <https://forbes.ua/news/svitoviy-bank-pokrashchiv-prognoz-zrostannya-ekonomiki-ukraini-do-35-u-2023-rotsi-05102023-16475>
39. Серікова О. М. Накопичувальна пенсійна система як напрям корпоративної соціальної відповідальності підприємства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30(69). № 2. С. 210–214.
40. Сидор І. П. Державне пенсійне страхування в Україні: сучасні тенденції та виклики. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 2 (66). С. 210–222.
41. Слюсаренко К. В., Садовенко М. М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. *Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Том 27. № 1. С. 80–90.

42. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 205–212.
43. Сокурєнко О. А. Генеза розвитку пенсійного забезпечення в Україні *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 8. С. 252–257.
44. Соціальна допомога. URL: <https://dszn.smr.gov.ua/sotsialnadopomoga/>
45. Соціальне забезпечення в Україні : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. А. Я. Кузнецової, З. Е. Скринник, Л. К. Семів. Львів : Університет банківської справи, 2021. 547 с.
46. Соціальний захист населення. URL: https://pidru4niki.com/1151040939865/politekonomiya/sotsialniy_zahist_naselennya
47. Степанова О. В. Фінансування соціального захисту в умовах децентралізації: зарубіжний досвід та національні реалії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 73–79.
48. Стецюк Т. Пенсійне забезпечення як складова соціальних гарантій розвитку суспільства. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 149–155.
49. Українська Асоціація Інвестиційного бізнесу. Квартальні та річні огляди ринку. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart>
50. Чеберяко О., Бикова В. Солідарна система пенсійного забезпечення в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Модернізація державних фінансів України в контексті європейського вибору : монографія / за наук. ред.. І. О. Лютого, В. Б. Тропініної. Чернігів : ЧНТУ, 2019. 312 с.
51. Чемерис Є. Т., Антонова В. І., Носаньова А. С. Дослідження сучасного рівня соціального захисту населення в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 116–122.
52. Чисельність робочої сили в Україні за війну впала з 17,4 млн. до 12,5 млн. і продовжить знижуватися. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/926831.html>
53. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави: монографія. Львів : «Растр-7», 2020. 196 с.

54. Шимко Я.Р. Роль державного регулювання розвитку недержавних пенсійних фондів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 12 (40). С. 151–156.

55. Шовкопляс Г. Інвестування через недержавні пенсійні фонди як окрема форма інвестиційної діяльності в Україні. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 140–146.

56. Що не так з недержавними пенсійними фондами? URL : <https://rpr.org.ua/news/shcho-ne-tak-z-nederzhavnymy-pensiynymy-fondamy/>

57. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-perspektivnikhnapryamiv-pidvischennya-yakosti-socialnikh>

58. Яковленко М. С. Пенсійний фонд України як суб'єкт вирішення спорів сфері соціального забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 65. С. 416–419.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняння різних моделей фінансування соціального захисту

Модель	Джерело фінансування	Визначення вигод	Стратегія перерозподілу	Адміністрування	Цільова аудиторія	Природа вигод
Внескова модель, заснована на соціальному страхуванні	Внески працівників і роботодавців	На основі внесків	Вертикальний і горизонтальний	Державні або напівдержавні фонди	Платники внесків та їхні залежні	Грошові виплати, медичні послуги
Податково-фінансоване соціальне забезпечення	Загальні податки	На основі потреб	Вертикальний	Державні програми	Бідні та вразливі групи	Грошові трансферти, соціальні послуги
Універсальний базовий підхід (гібридні системи)	Податки	Рівні для всіх	Горизонтальний	Держава	Усі громадяни	Регулярні грошові виплати
Програми громадських робіт	Державний бюджет	На основі участі	Вертикальний	Уряд	Безробітні, бідні	Робочі місця, дохід
Приватне страхування	Добровільні премії	На основі політики	Горизонтальний	Приватні компанії	Страховальники	Медичні послуги, виплати
Громадські програми	Внески спільноти	На основі членства	Горизонтальний	Громадські організації	Члени спільноти	Медичні послуги, соціальна підтримка
Міжнародна допомога	Державні донори, міжнародні організації	На основі потреб	Вертикальний	Уряд, міжнародні організації	Бідні країни, вразливі групи	Грошові трансферти, технічна допомога

